

KATİLLER DEMOKRASİYİ SAVUNURKEN: ANTİK YUNAN'DA TİRAN KATLİ OLGUSUNUN HUKUKİ DAYANAKLARI

*MURDERERS DEFENDING DEMOCRACY: LEGAL BASIS OF TYRANNICIDE PHENOMENON IN
ANCIENT GREECE*

Hakemli Makale

Şahin Eray KIRDIM*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	109
I. KAVRAMLAR, YÖNTEM VE KISITLAMALARA DAİR.....	112
II. DÖRT YÜZLER DARBESİ VE ANTİ-TİRAN YASA ÖNCÜLÜ OLARAK DEMOPHANTOS KARARNAMESİ.....	115
III. TİRANLARA MEYDAN OKURKEN: ERETRIALILARIN KAPSAMLI YASASI.....	119
IV. EUKRATES ÖNERİYOR: TİRANLARA ÖLÜM	124
V. ERESOS'UN KAYIP ANTİ-TİRAN YASASI EURYSİLAOS VE AGONİPPOS'U İDAM EDERKEN	129
VI. TÜRÜNÜN SON VE EN GELİŞMİŞİ OLARAK TROYA'NIN ANTİ-TİRAN YASASI VE KAMU GÖREVLİLERİNE GETİRİLEN BAZI KISITLAMALAR	133
SONUÇ YERİNE	139

ÖZ

Bu çalışma, antik Yunan'da M.Ö. 5. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve tiranlara karşı cinayet işlemeyi suç olmaktan çıkararak katillere karşı yaptırımsızlığı ve hatta ödüllendirmeyi öngören tiran karşıtı hukuki düzenlemeleri detaylı bir şekilde incelemektedir. Tiran katli olarak ifade edilen bu pratik, kısaca devlet gücünü sistematik bir baskı aracı olarak kullanan yöneticilere karşı işlenen siyasi cinayettir. M.Ö. 410 yılından M.Ö. 280 yılına kadarki dönemde, Atina ve diğer bazı şehir devletlerinde yürürlüğe giren beş anti-tiran yasa metni tarihi arka planları ile detaylı bir analize tabi tutulmuş ve direnme hakkı olarak bazı modern anayasalarda da geçen uygulamanın en radikal örneklerinin hukuki dayanakları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tiran Katli, Antik Yunan, Harmodius ve Aristogeiton, Demophantos Kararnamesi, Direnme Hakkı.

DOI: 10.32957/hacettepehdf.704888

Makalenin Geliş Tarihi: 16.03.2020

Makalenin Kabul Tarihi: 02.04.2020

* Dr. Öğr. Üyesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı. E-posta: eray_kirdim@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-4207-6559

Çalışmamda Araştırma ve Yayın Etiği İlkeleri'ne uyulduğunu beyan ederim.

ABSTRACT

This study examines in detail the anti-tyrant legal regulations, appeared in ancient Greece since the end of the 5th century BC, which decriminalized committing murder against tyrants, ensured no sanctions, but rewards for murderers. This practice, expressed as tyrannicide, is briefly a political murder against rulers who use state power as a systematic pressure tool. Five anti-tyrant law texts, which came into force in Athens and some other city states in the period from 410 BC to 280 BC, are subjected to a detailed analysis with their historical backgrounds, and the legal basis of the practice, which is the most radical examples of the right to resist existing in some modern constitutions today, is examined.

Keywords: Tyrannicide, Ancient Greece, Harmodius and Aristogeiton, The Decree of Demophantos, Right to Resist.

GİRİŞ

Tarih -özellikle de uzak olanı- kesin yargılara varmak için bazen oldukça güvenilmez olabilir, tıpkı Harmodius ve Aristogeiton'un hikâyesinde olduğu gibi. Beraber düzenledikleri başarılı bir suikast sonucu öldürdükleri Hipparchus'un kardeşi Hippias tarafından yaşamlarına son verilen bu iki genç adam, kimilerine göre Atina demokrasinin inşa edilmesindeki en önemli figürler, kimilerine göre ise kişisel meselelerinden başka bir arayış içinde olmayan sıradan kimselerdi¹. Bu birbirine âşık iki genç adamın hikâyesi, kısaca yakından bakılmaya kesinlikle değer.

Peisistratus, M.Ö. 546'da üçüncü girişiminin ardından Atina'nın yeni tiranı oldu. Peisistratus M.Ö. 528'de öldüğünde oğlu Hippias, Archon pozisyonunu üstlenerek, bakan² olarak görev yapan kardeşi Hipparchus'un da yardımıyla kısa sürede Atina'nın yeni tiranı haline geldi. İki kardeş, babalarının politikalarını sürdürdü, ancak Hipparchus görevinin gücünü kötüye kullanmaya başladıktan sonra popülerlikleri azaldı ve tepkiler

¹ PODLECKI, Anthony J., "The Political Significance of the Athenian 'Tyrannicide'-Cult". **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Yıl: 1966, Cilt: 15, Sayı: 2, (s. 129-141); BUCKLEY, Terry, **Aspects of Greek History 750-323BC: A Source-Based Approach**, 2. Basım, Routledge, London, 2010, s. 114-115.

² Her ne kadar antik Yunan'da bugünkü anlamıyla bir "bakanlık" makamı bulunmasa da en az üç kaynakta Hipparchus'un görevi "minister" olarak ifade edildiğinden burada da bakan olarak ifade edilmiştir. Bkz SACKS, David / MURRAY, Oswyn / BRODY, Lisa R., **Encyclopedia of the Ancient Greek World**, Revised Edition, Facts on File, New York, 2005, s. 315 ("Hipparchus, the brother and cultural minister of the Athenian tyrant Hippias"); BOTSFORD, George Willis, **Development of the Athenian Constitution**, 1. Basım, Macmillan, New York, s. 189 ("Hipparchus was closely associated with [Hippias] as patron and minister, so to speak, of art, literature, religion, and general culture"); BIERL, Anton, "Klytaimestra Tyrannos: Fear and Tyranny in Aeschylus's Oresteia (with a Brief Comparison with Macbeth)". **Comparative Drama**, Yıl: 2017, Cilt: 51, Sayı: 4, (ss. 528-563), s. 530 ("Hippias seized power with his brother Hipparchus serving as minister of culture").

arttı. M.Ö. 514 yılında Harmodius ve Aristogeiton'un düzenledikleri suikast sonucunda Hipparchus ölürken, kardeşi Hippias hayatta kaldı ve iktidarını sürdürdü³. Hikâye burada iki farklı şekilde anlatılıyor.

Demokrat ve katilleri onurlandırıcı anlatıma göre, Harmodius ve Aristogeiton, eylemin gerçekleştirildiği sırada festivalin yapıldığı yer olan Panathenaia'da güpegündüz bir tiranı, anayasayı ağır şekilde ihlal ettiği için öldürdüler, ve her ne kadar daha sonra öldürülmüş olsalar da bu suikast Atinalılar için yasalar karşısında eşitliğin (*isonomia*) ve demokrasinin kurucu eylemi oldu⁴. Kamu fonlarından ödenip de bir tanrıyı tasvir etmeyen Atina'daki ilk Yunan heykellerinin Harmodius ve Aristogeiton'a ait olması bu iddiayı destekler niteliktedir⁵. Harmodius ve Aristogeiton'un kahramanlıkları ayrıca, Atinalıların M.Ö. erken 5. yüzyılda ortaya çıkan halk şarkılarında da yerini almıştı: "Kılıcımı bir mersin çiçeği dalının altında taşıyacağım, Tıpkı Harmodius ve Aristogeiton yaptığı gibi, Onlar bir tiranı öldürdü, ve Atina'yı eşitlikçi yasaların uygulandığı bir yer haline getirdi"⁶.

Gerçekçi anlatım ise bundan oldukça farklı yöndedir. Her şeyden önce Herodot'a göre Hipparchus'un öldürülmesi sonuç olarak demokratik hiçbir amaca hizmet etmedi, zira maktulün kardeşi tiranlık yönetimine daha da zorbalılaşarak devam etti⁷. Thucydides ise faillerin kafasındaki motivasyona politik bir anlam yüklemenin

³ THUCYDIDES, **History of the Peloponnesian War Books V and VI** (Çev. C. F. Smith), 4. Basım, William Heinemann, London, 1959, para. 6.54-59, s. 277-287; ARISTOTLE, **Athenian Constitution**, (Çev. H. Rackham). William Heinemann, London, 1952, para. 18.1-19.6 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0046%3Achapter%3D18> (erişim tarihi 12.10.2019); RAUH, Nicholas K. / KRAUS, Heidi E., **A Short History of the Ancient World**, 1. Basım, University of Toronto Press, Toronto, 2017, s. 158-160.

⁴ RAAFLAUB, Kurt A, "Stick and Glue: The Function of Tyranny in Fifth-Century Athenian Democracy", **Popular Tyranny: Sovereignty and Its Discontents in Ancient Greece**, (der. K. Morgan), 1. Basım, University of Texas Press, Austin, 2003, s. 63-66.

⁵ DILLINGER, Johannes, "Tyrannicide From Ancient Greece and Rome to the Crisis of the Seventeenth Century", **The Routledge History of Terrorism** (der. R. D. Law), 1. Basım, Routledge, New York, 2015, s. 15.

⁶ HARRIS, Edward M., **The Rule of Law in Action in Democratic Athens**, 1. Basım, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 6; BEARZOT, Cinzia "Political Murder in Classical Greece", **Ancient Society**, Yıl: 2007, Cilt: 37, (s. 37-61), s. 43.

⁷ HERODOTUS, **The Histories**, (çev. A. D. Godley), 1. Basım, Harvard University Press, Cambridge, 1920, para. 5.55-62 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.+5.55&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0126> (erişim tarihi 09.10.2019).

yanlış olduğunu ileri sürmektedir, zira onun anlatımında hikâye daha çok kişisel meselelere dayanmaktadır. Buna göre, homoseksüel birlikteliklerin hiç de yadırganmadığı antik Yunan'da⁸, Hipparchus ona karşı bir şey hissetmeyen Harmodius tarafından reddedilir. Hipparchus, Harmodius'un kız kardeşini Panathenaia festivalinde sadece evlenmemiş bakire kızlara verilen bir 'onur' olarak tören sepetini taşımakla görevli (*kanephoros*) olmaya davet eder, ancak sonra halka açık bir şekilde kızın bakire olmadığı bahanesiyle onu kovar. Hak önünde yapılan bu açık aşağılama Harmodius ve ailesini utandırır. Bu olaydan kısa süre sonra Harmodius ve Aristogeiton, Hippias ve Hipparchus'u öldürmeye karar verip uygulamaya geçer⁹.

Suikasttan sonraki dört yıl boyunca Hippias'ın hükümdarlığı daha da sertleşerek devam eder,¹⁰ ancak Cleomenes I'in komutasındaki Spartalılar M.Ö. 510 yılında Atina'yı işgal edince Hippias Atina'dan ayrılmak zorunda kalır¹¹. Heykeltıraş Antenor tarafından yapılan Harmodius ve Aristogeiton'un heykelleri de derhal M.Ö. 509 yılında şehir meydanındaki yerini -M.Ö. 480'de Pers hükümdarı Xerxes I tarafından Susa şehrine taşınmasına kadar- alır¹². İki şekilde anlatılan Harmodius ve Aristogeiton'un hikâyelerinden hangisinin doğru olduğunu veya bu iki genç adamın demokrasi âşıkları olup olmadıklarını bilmemize gerek yok. Fakat neredeyse kesin olarak bildiğimiz bir şey var ki, o da antik Yunan'da pratikte var olan tiranlığı engelleme çabalarının kalıcı ve açık bir hukuki zemin kazanmasının, -aşağıda gösterildiği üzere- ancak Hipparchus'un kanının yere düşmesinin ardından mümkün olduğudur¹³.

⁸ DOVER, Kenneth J., **Greek Homosexuality**, 1. Basım, Vintage Book, London.

⁹ THUCYDIDES, 1959, s. 6.56; Jones, JONES, Roccas Linda, "The Kanephoros and Her Festival Mantle in Greek Art", **American Journal of Archaeology**, Yıl: 1995, Cilt: 99, Sayı: 4, (s. 641-666), s. 644; GARLAND, Lynda / DILLON, Matthew, **Ancient Greece: Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Alexander**, 3. Basım, Routledge, London, 2010, s. 333.

¹⁰ THUCYDIDES, 1959, para. 6.53, 59, s. 281-283; FORNARA, Charles W., "The 'Tradition' About the Murder of Hipparchus", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Yıl: 1968, Cilt: 17, Sayı: 4, (s. 400-424), s. 404.

¹¹ EHRENBERG, Victor, **From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC**, 5. Basım, Routledge, New York, 2002, s. 90.

¹² PODLECKI, 1966, s. 129.

¹³ LANG, Mabel, "The Murder of Hipparchus", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Yıl: 1955, Cilt: 3, Sayı: 4, (s. 395-407), s. 397.

Bu çalışma antik Yunan'da M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren, klasik ve erken Helenistik dönemlerde ortaya çıkan ve tiranlara karşı cinayet işlemeyi suç olmaktan çıkararak katillere karşı yaptırımsızlığı öngören anti-tiran yasalara odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, kendisine Türkçe literatürde hemen hemen hiç yer bulamamış olan bu fenomeni yakından incelemektir. Çalışmanın konusu Türkçe literatürde oldukça az sayıda ve yüzeysel şekilde ele alınmış¹⁴, hatta bazı çalışmalar, bizim çalışmamızın aksine, antik Yunan'da böyle bir pratiği üretecek yapının eksikliğini ileri sürmüşlerdir¹⁵. Bu çalışmada, tiran katline hukuki bir zemin kazandırma pratiğinin antik Yunan'daki kökenlerini göstermek amacıyla, ilgili dönemde ortaya konan yasal düzenlemeler kısa tarihi arka planları ile beraber ele alınmakta ve bugün direnme hakkı olarak bazı anayasal metinlerde gözlenen uygulamanın bazı en radikal ilk örnekleri ayrıntılı olarak incelenmektedir.

I. KAVRAMLAR, YÖNTEM VE KISITLAMALARA DAİR

Tiranlığın (*tyranny*) yaygın olarak kabul edilen çağdaş anlamı, kamu gücünün despotik veya zalimce kullanımudur ve bu anlamda tiran (*tyrant*), bu kullanımdan sorumlu olan kişidir¹⁶. Tiranlık, kamu gücünün bir gruba veya tüm topluma yönelik bir baskı aracı olarak kullanıldığı ve devlet gücünün vatandaşların insan haklarını ihlal etmek için sistematik olarak araçsallaştırıldığı siyasal bir sistemi ifade eder¹⁷. Bu tanımdan hareketle tiran katli (*tyrannicide*) de, bu siyasi kuvvet kullanımından sorumlu olan kişi veya kişilere karşı, genellikle özel şahıs veya şahıslar tarafından işlenen, kendi kendini koruma ve topluma özgürlüğünü geri kazandırma gibi ikili bir amacı olan siyasi cinayettir¹⁸. Bu anlamda tiran katli, kısmi bir meşru müdafaadan çok daha fazlasıdır ve

¹⁴ GÖZE, Ayferi, “Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl: 1970, Cilt: 36, Sayı: 1-4, (s. 28-43), s. 28-29.

¹⁵ NİŞANCI, Şükrü, **Sivil İtaatsizlik**, 1. Basım, Etkileşim, İstanbul, 2013, s. 13.

¹⁶ LOMBARDINI, John, “Responding to Emergency in Democratic Athens The Case of Anti-Tyranny Legislation”, **Polity**, Yıl: 2015, Cilt: 47, Sayı: 4, (s. 461-483), s. 465.

¹⁷ WALZER, Michael, **Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations**, 1. Basım, Penguin, Harmondsworth, 1977, s. 29-30.

¹⁸ BRINCAT, Shannon K., “‘Death to Tyrants’ The Political Philosophy of Tyrannicide-Part I”, **Journal of International Political Theory**, Yıl: 2008, Cilt: 4, Sayı: 2, (s. 212-240), s. 214; GEORGE, David, “Distinguishing Classical Tyrannicide from Modern Terrorism”, **The Review of Politics**, Yıl: 1988, Cilt: 50, Sayı: 3, (s. 390-418).

tüm diğer direnme biçimlerinden ağırlığı itibariyle açıkça ayırt edilebilir niteliktedir. İster bireysel düzeyde isterse de toplumsal bir hareket olarak tiran katli, bir çeşit kendini/toplumu savunma mekanizması işlevi görür ve bu, eylemi meşrulaştıran ve yaptırımsız kalmasını sağlayan temel gerekçedir.

Tiran katli bir anlamda antik Yunan’da görülen ostrakismos sisteminin oldukça sertleştirilmiş bir görünümüdür. ‘Çanak çömlek mahkemesi’ olarak da ifade edilen ostrakismos sistemi Kleisthenes (M.Ö. 570-508) zamanında yürürlüğe giren bir yasaya dayanmaktadır. Yasanın mantığı bir politikacının sivrilerek bir süre sonra demokrasiyi alaşağı edip tiran olmasını engellemek amacıyla 10 yıl gibi belirli süre için sürgün edilmesi kararı üzerine kuruludur. Yasaya göre verilen sürgün cezası, halk meclisinde uygulanan bir sistemdir. Atina yurttaşları yasanın adını aldığı 'ostrakon' denilen kırık çömlek parçalarının üzerlerine, cezalandırmak istedikleri kişilerin adlarını yazarak oylamaya katılırlardı.¹⁹ Ancak belirtmek gerekir ki bu uygulama hakkında hüküm kurulan kişinin ölümünü gerektirmez; sadece kişinin belirli bir süreliğine sürgüne gönderilmesi ile sonuçlanırdı.

Çalışmada sıklıkla geçen *dēmos* kavramı farklı anlamlarda kullanılmaktadır. En geniş anlamıyla kentte yaşayan yığınlar, kalabalıklar ve yoksulları, bir diğer ifade ile ‘herkesi’ kapsamaktadır²⁰. Ancak özellikle M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren *dēmos* sözcüğü, mecliste (*ekklesia*) toplanan yurttaş toplulukları anlamına gelmeye başlamış ve kendi anayasası altında faaliyet gösteren halk topluluğunun karar verebildiği bir demokratik rejimi ifade eder hale gelmiştir²¹. Çalışmada bu ikinci anlamıyla kullanılmaktadır.

Bir diğer kavram aşağıda Eukrates’in önerdiği yasada önemle vurgulanan Areopagus Konseyi’dir. Areopagus, antik Atina’nın en eski aristokrat konseyidir. İsim, buluşma yeri olan Akropolis’in kuzeybatısındaki alçak bir tepe olan Areopagus’tan

¹⁹ KUNDAKÇI, Deniz, “Atina Demokrasisi’nin Zayıf Karnı: Leitourgia, Sykophantēs ve Ostrakismos Uygulamaları”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2018, Sayı: 26, (s. 241-266), s. 252-253.

²⁰ SARTORI, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, (çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 22.

²¹ ŞAHİN, Işık, “Demos Kültü ve Personifikasyonu”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2012, Cilt: 14, Sayı: 2, (s. 289-300), s. 290; AKKOÇ, Aslıhan, “Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü Ve Toplumsal Arka Planı”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2014, Cilt: 16, Sayı: 1, (s. 31-42), s. 32.

(Ares Tepesi) alınmıştır. Areopagus, Atina demokrasisinden çok daha önce var olmuştur ve güçleri ve yetkisi yüzyıllar boyunca birçok kez değişmiştir. Aslen, Atina'nın merkezi yönetim organıyken, demokrasi yönetimi altında, öncelikle cinayet vakaları ve diğer bazı ciddi suçlar konusunda yargı yetkisine sahip bir mahkeme halini almıştır. Bir Atinalı, dokuz Archon'dan biri olarak görev yaptıktan sonra, görev başında geçirdiği süre detaylı şekilde araştırılır ve bu soruşturmayı geçerse Areopagus üyesi olabilirdi²².

Açıklanması gereken bir başka durum da çalışmanın değişik bölümlerinde (özellikle Atina anti-tiran yasalarında) hukuki metinlerin bazılarının kararname bazılarını ise yasa/kanun olarak nitelendirilmesinin nedenidir. M.Ö. 5. yüzyılın sonundan itibaren (spesifik olarak M.Ö. 403 yılından sonra), Atinalılar kararname (*decree; psēphisma*) ve kanun (*law; nomos*) arasında keskin bir ayırım yaptılar. Kararnameler mecliste basit bir çoğunluk ile ilan edilmekteydiler. Bunlar ayrıca belirli ve tek seferlik konular üzerineydi. Örneğin, bir savaş ilanı veya bir kişiye vatandaşlık hakkı için kararnameye başvurulmaktaydı. Öte yandan yasalar, tüm Atinalıları ilgilendiren genel ve kalıcı kurallar olarak çıkarılmaktaydı. Örneğin cinayet veya hırsızlığı suç sayacak hüküm kararnameyle değil, kanunla getirilecekti²³. Ancak bu farklılıklara rağmen aşağıda sıkça kullandığımız kararname ve yasa kelimeleri arasında bağlayıcılık açısından herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Belirtilmesi gereken son mesele dayanılan tarihi olaylara ilişkin kaynaklara dairdir. Hukuki düzenlemelerin hangi şartlarda ortaya çıktıkları ele alınırken, ulaşılabildiği ölçüde birincil kaynaklar taranmış ve antik Yunan tarihçileri, sosyal bilimcileri ve yöneticilerinin eserleri kaynak olarak kullanılmıştır.

²² HALL, Lindsay G. H., "Ephialtes, the Areopagus and the Thirty", **The Classical Quarterly**, Yıl: 1990, Cilt: 40, Sayı: 2, (s. 319-328); WALLACE, Robert, **The Areopagos Council, to 307 B.C.**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989. Diakov ve Kovalev bu kurumu karşılar şekilde Areois Pagos (Yaşlılar Meclisi) ismini kullanmakta ve eski Archon'lardan oluşan Areios Pagos (Yaşlılar Meclisi)'un yasama erkini elinde bulunduran ve aynı zamanda adalet ve denetimin en yüce kurumu olduğunu belirtmektedirler. DIAKOV, Viladimir / KOVALEV, Sergey, **İlkçağ Tarihi -1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, (çev. Ö. İnce), 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, s. 288.

²³ GAGARIN, Michael, **Antiphon the Athenian: Oratory, Law, and Justice in the Age of the Sophists**, University of Texas Press, Austin, 2002, s. 62; HORNBLLOWER, Simon / SPAWFORTH, Antony / EIDINOW, Esther, **The Oxford Companion to Classical Civilization**, 2. Basım, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 435.

II. DÖRT YÜZLER DARBESİ VE ANTI-TİRAN YASA ÖNCÜLÜ OLARAK DEMOPHANTOS KARARNAMESİ

Atina demokrasisinin Dört Yüzler (*the Four Hundred*) darbesi ile yıkılacağı süreç, demokratik yönetimin üç yıl önce sürgüne gönderdiği Alcibiades'in M.Ö. 412 yılında giriştiği ayak oyunları ile başlayacaktı. Sardes'in Pers valisi Tissaphernes'in desteğini alan bu genç aristokrat, Samos adasında konuşlu olan Atina filusunun başındaki aristokratlara bir mesaj gönderdi. Sparta'ya karşı Tissaphernes'in dostluğunu güvence altına alma olasılığını ima eden Alcibiades, Atina şehrine dönmek istiyordu, ancak bir şartı vardı: şehir demokrasi ile değil ancak bir oligarşi tarafından yönetilmeliydi²⁴. Mektubu alan aristokratlar Alcibiades ile yüz yüze görüşmek üzere hareket ettiler. Görüşmede Alcibiades, Spartalılara karşı M.Ö. 431 yılından o yana devam eden Peloponez Savaşı'nda vali Tissaphernes ve Pers kralının yardımını garanti ederken, demokrasinin son bulma şartını bir kez daha yineledi. Bu haber ile Samos'a dönen aristokratlar demokrasiyi ortadan kaldırmak için çalışmalara başladılar²⁵.

Aristokratlar, Alcibiades'in geri çağırılması ve demokrasiyi devirmek için çalışmak üzere diğer bazı adamlarla birlikte Peisander'i Atina'ya gönderdi²⁶. Peisander Atina meclisine hitaben yaptığı konuşmada, Spartalılara karşı sürdürülen savaşın Atina devletinin varlığını tehdit ettiğini, Atinalıların şu anda kendilerini savunmak için yeterli kaynağa sahip olmadıklarını ve Pers kralının bu kaynakları sağlayacağını; ancak karşılığında Alcibiades'in şehre dönmesi ve "demokrasinin başka bir türünün" kurulması gerektiğini söyledi²⁷. Peisander'in aklındaki 'başka bir tür demokrasi' oligarşiden başkası değildi. Birkaç çatlak ses çıksa da, Peisander halk meclisini bir bütün olarak ikna etti ve halk meclisinin, onunla birlikte on kişiyi Alcibiades ve Tissaphernes ile müzakereler için göndermeye karar vermesini sağladı²⁸. Peisander

²⁴ BUCKLEY, 2010, s. 388, 403

²⁵ THUCYDIDES, *History of the Peloponnesian War Books VII and VIII*, (çev. C. F. Smith), William Heinemann, London, 1958, para. 8.47.2-48.2, s. 271-277.

²⁶ THUCYDIDES, 1958, para. 8.48, s. 273-277; BUCKLEY, 2010, s. 403.

²⁷ THUCYDIDES, 1958, para. 8.53, s. 283-284.

²⁸ Ibid, para. 8.54.2, s. 285

Atina'dan ayrılmadan evvel, şehirdeki tüm politik grupları (*xynomusiai*) ziyaret ederek onları demokrasiyi devirmek için örgütlenme konusunda teşvik etti²⁹.

Peisander iki aşamalı bir darbe planı hazırlamıştı. Gizlice gerçekleştirilen planın ilk kısmı her zaman olduğu gibi halkı korkutmaktı. Korku imparatorluğu, demokratların en önemli lideri ve Alcibiades'in sürgüne gönderilmesinde en büyük paya sahip olan Androcles'in öldürülmesiyle zirve noktasına ulaştı. İkinci aşama bir kanun önerisi ile devreye girdi: Yalnızca savaşta görev yapanlara devlet tarafından ödeme yapılmalı ve devlet yönetimi sadece savaşçı veya finansal destekçi olarak hizmet eden en fazla beş bin kişinin kontrolü altında buldurulmalıydı. Demokrasiyi destekleyen Atinalılar, oligarşi yanlıları tarafından yürütülen korkutma ve propaganda kampanyalarına basit bir nedenden ötürü karşı koyamadılar: herhangi biri karşı çıksaydı, uygun şekilde bir ölüme hazırlıklı olmalıydı³⁰.

Thucydides, Atina demokrasinin kelimenin tam anlamıyla tarihte ilk yıkılışının iki önemli olay sonrasında olduğunu anlatır. İlki Peisander'in hazırladığı bir önerenin meclis tarafından kabul edilmesiydi. Önergeye göre, artık ücret almadan çalışacak yeni yöneticiler olacaktı; dört yüz kişi seçilecekti ve bunlar "kendilerine uygun olan bir zamanda" beş bin kişilik bir senato toplayacaktı³¹. Tahmin edileceği üzere bu önerge kimse itiraz etmeden hayata geçirildi³². İkinci önemli olay, tasarının kabul edilmesinden hemen sonra oligarşinin liderleri tarafından atanan ve her birinin gizli birer hançer taşıdığı Dört Yüzler'in, 120 genç adamın eşliğinde, meclis binasına girip meclis üyelerine görevlerini bırakmalarını emretmesiyle gerçekleşti³³. Bir kez daha, meclis herhangi bir muhalefet yapmadan, çalıştıkları süre için hak ettikleri ücreti alıp sessizce geri çekildi ve vatandaşlarda da genel olarak bir rahatsızlık görülmedi³⁴.

²⁹ Ibid. para. 8.54.4, s. 285.

³⁰ Ibid. para. 8.65, s. 301-302; BUCKLEY, 2010, s. 401-402.

³¹ THUCYDIDES, 1958, s. 8.67.

³² Ibid, para. 8.69, s. 305-306.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

Dört Yüzler oligarşi yönetimi sadece 10 ay hayatta kalabildi. Rejimin çöküşü, Sparta'ya düzenlenen diplomatik bir görevden dönen ve Dört Yüzler'in en önemli isimlerinden olan Phrynichus'un bıçaklanarak öldürülmesiyle başladı³⁵. Suikastın ertesi günü, siyasi statükodan memnun olmayan Atinalılar, Dört Yüzler rejimini devirmek için harekete geçti. Önce bir toplantı yaptılar ve sonrasında kalabalık halde şehre doğru yürüyüşe geçtiler. Rejim üyeleri, bu kadar çok sayıda ve koordine olmuş insanı alt etme şansları olmadığını farkına varıp, kent kontrolünü Beş Binler'e devretmeyi teklif ettiler. Bir sonraki meclis toplantısında, Dört Yüzler resmi olarak azledildi ve Beş Binler kuruldu³⁶. Böylece, Atina'daki oligarşi ve hizipler arasındaki mücadele M.Ö. 410 yılında sona erdi³⁷.

Demokrasinin restore edilmesini takiben kontrolü tekrar eline geçirdikten sonra, Atina *dēmos*'unun bilinen ilk yasama faaliyeti, M.Ö. 410 yılında çıkarılan Demophantos Kararnamesi oldu³⁸. Kararnamenin yazılı olduğu dikili taş kayıptır, ancak metnin kelimesi kelimesine alıntısı Andocides'in *On the Mysteries*'inde yer almaktadır:

Herhangi biri Atina'daki demokrasiyi ortadan kaldırır ya da kaldırılmasından sonra bir kamu görevini üstlenirse, halkın düşmanı olacak ve katili cezasız kalacaktır; bu kişinin mülküne el konulacak ve onda bir kısmı tanrıçaya sunulacaktır.

Böyle bir adamı öldüren veya öldürülmesini planlamaya yardım eden, kirlenmemiş ve herhangi bir günah işlememiş sayılacaktır. Tüm Atinalılar, böyle bir adamı öldürmek için kabileler ("*tribes*") ve yerel yönetimler tarafından kurban adanarak yemin etmelidirler. Yemin şu şekilde olacaktır: Eğer gücüm yeterse, sözüm ve eylemimle, oylarım ve ellerimle, Atina'daki demokrasiyi kim ortadan kaldırır, kaldırılmasından sonra herhangi bir kamu görevini üstlenir, tiran olmaya çalışır veya tiranlık kurulması için yardımcı olursa, onu öldüreceğim. Ve eğer birileri böyle birini öldürürse, öldüreni hem tanrıların hem de ruhların gözünde kirlenmemiş olarak kabul edeceğim, çünkü o, Atinalıların bir düşmanını öldürmüştür. Öldürülen kişinin [tiranın] tüm mallarını satın yarısını da katile vereceğim. Eğer biri böyle bir adamı öldürdükten sonra veya öldürmeye

³⁵ Ibid, para. 8.92, s. 357-363.

³⁶ Ibid, para. 8.97.1, s. 371-373.

³⁷ Ibid, para. 8.98, s.373-374.

³⁸ OSTWALD, Martin, "The Athenian Legislation against Tyranny and Subversion", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Yıl: 1955, Cilt: 86, (s. 103-128), s. 111.

çalışırken hayatını kaybederse, Harmodius ve Aristogeiton ve onların soyundan gelenlere yapıldığı gibi, hem onun hem de çocuklarının bakımını üstleneceğim [...]”³⁹.

Demophantos Kararnamesi’nin birkaç önemli özelliği üzerinde durulmaya değerdir. Birincisi, kararname ilk tiran katilleri olan Harmodius ve Aristogeiton’un hatıralarını yüz yıl sonra onurlandırmaktadır ki bu yukarıda ifade edilen demokrat anlatıyı desteklemektedir. İkincisi, metnin temel felsefesinden ve dilinden (“her kim tiran olmaya çalışır”) anlaşıldığı üzere, demokratik olmayan bir yönetime karşı, yönetim bu halkı iyiden iyiye sindirmeden önce, halkın öncelikli olarak harekete geçmesi gerekmektedir. Bu açıdan kararname önleyici bir doktrin niteliğindedir. Üçüncüsü, verilen ödül oldukça caziptir, zira tiran olacak kadar güçlü bir adamın hatırı sayılır bir mal varlığının olması gerekir. Böylece, Atina’nın sınıflı toplum yapısında sıkışmış sıradan vatandaşlar için tiran katli, şüphesiz sınıf atlamanın bir yolu haline gelmektedir. Dördüncü ve son olarak, Bearzot’un da işaret ettiği gibi, kararname sadece tiranların değil, aynı zamanda herhangi bir makamı üstlenmiş olanların da öldürülmelerini meşru saymaktadır⁴⁰.

Atinalıların demokrasi ve yeminlerine bağlılıkları, M.Ö. 404 yılında Sparta’nın Peloponez Savaşı’nı kazanmasının ardından bir kez daha test edildi. Oligarşi yanlılarının çabaları ve Spartalı amiral Lysander’in kuvvetli baskısı altında Atina *dēmos*’u otuz kişiden oluşan bir kurul oluşturulmasını onayladı. Bu otuz kişinin görevi, hükümetin yönetim şeklinin belirlendiği bir anayasa hazırlamaktı⁴¹. Tarihe “Otuzlar Tiranlığı” olarak geçecek olan ve sayıları binlerle ifade edilen Sparta garnizonu tarafından desteklenen bu otuz kişi, daha sonra Atina şehrinde kontrolü ele geçirdi.

³⁹ ANDOCIDES, **On the Mysteries**, (çev. K. J. Maidment), William Heinemann, London, 1968, para. 1.96-.98

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0018%3Aspeech%3D1%3Asection%3D96> (erişim tarihi 01.06.2019).

⁴⁰ BEARZOT, **2010**, s. 40.

⁴¹ XENOPHON, **Hellenica**, (Çev. C. L. Brownson), William Heinemann, London, 1921, para. 2.3.2. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Xen.%20Hell.%202.3.2&lang=original> (erişim tarihi 01.06.2019).

Otuzlar Tiranlığı yönetimi o kadar zalimdi ki bu yönetim döneminde Atina nüfusunun yaklaşık yüzde beşi öldürüldü⁴².

Thrasyboulos önderliğindeki demokrasi yanlısı ayaklanma, M.Ö. 404 yılının sonu ve 403 yılının başında Otuzlar Tiranlığı yönetimine karşı ciddi bir hal aldı. Demokrasi yanlıları, Munichia Savaşı'nda Otuzlar Tiranlığı'nın en önde gelen liderlerinden biri olan Critias ve 70 adamını öldürmeyi başardı⁴³. Thrasyboulos'un ordusu ikinci savaşını Sparta generali Pausanias'a karşı verdi ve Thrasyboulos yaklaşık 150 adamını bu savaşta kaybetti⁴⁴. Buna karşın, Thrasyboulos'un kuvvetlerinin kararlılığı Spartalıları Otuzlar Tiranlığı'ndan desteklerini çekmeye ve Atina'da kurulacak demokratik yönetimi kabul etmeye zorladı.

Şüphesiz, Demophantos Kararnamesi'nden önce anti-tiran yasalar yürürlüğe sokulmuş ve tiranlığa karşı mücadeleye hukuki zemin kazandırılmak istenmiş olabilir. Örneğin, tarihi belli olmayan bir Atina yasası, tiranca hükmeden veya tiranlığın kurulmasına yardımcı olan herhangi biri olursa, kendisinin ve ailesinin haklarından mahrum edileceğini öngörüyordu⁴⁵. Ancak bu ve benzer yasalar etkisiz kaldı. Atinalılar, Otuzlar Tiranlığı yönetimine direnip, sadece sekiz ay gibi kısa bir sürede demokrasiyi yeniden tesis ederken, Demophantos Yemini en azından kısmen önemli bir rol oynamış olmalıydı⁴⁶.

III. TİRANLARA MEYDAN OKURKEN: ERETRİALILARIN KAPSAMLI YASASI

M.Ö. 342 yılında II. Philip, Makedon yanlısı rejimleri desteklemek için Euboea (Eğriboz) adasındaki önde gelen iki kente, Eretria ve Oreos'a büyük çaplı askeri seferler

⁴² WOLPERT, Andrew, **Remembering Defeat: Civil War and Civic Memory in Ancient Athens**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2002, s. 22; BEARZOT, 2010, s. 57.

⁴³ XENOPHON, 1921, para. 2.4.19.

⁴⁴ Ibid, para. 2.4.34.

⁴⁵ ARISTOTLE, 1952, para. 16.10.

⁴⁶ TEEGARDEN, David, **Death to Tyrants!: Ancient Greek Democracy and the Struggle against Tyranny**, Princeton University Press, Princeton, 2013, s. 47, 50.

yapıp, buradaki demokrasileri yıkarak yerine kukla hükümetler kurdu⁴⁷. II. Philip'in Euboia'daki varlığı, Atina'nın güvenliğini doğrudan etkiliyordu, çünkü Demosthenes'in aktardığına göre bu, Attica ve Skiathos'a tehdit oluşturmaktaydı⁴⁸.

Tehdidin farkına varan Atinalılar, Eretrialılar ile M.Ö. 341 yılında bir ittifak kurdular. Bu ittifaka göre, her iki taraf saldırıya uğramaları veya demokrasilerinin devrilmesi halinde birbirlerine yardım etme sözü veriyordu⁴⁹. Atinalılar bu ittifak yardımıyla hem Eretria hem de Oreos üzerinde hâkimiyet kurdular. Makedon yanlısı rejimler kovulup Eretria ve Oreos'daki tiranlar devrilince, M.Ö. 341 yılının başlarında bu şehirlerde demokrasi Atina yardımıyla yeniden tesis edildi⁵⁰.

Ancak Eretrialılar demokrasilerinin sadece dış destekle korunamayacağını iki nedenden ötürü çok iyi biliyorlardı. Birincisi Eretrialılar, Atinalıların demokrasilerini savunma konusundaki kararlılıklarından emin değillerdi. Çünkü örneğin, "tüm Yunanlıları Makedon tehdidinden koruma ve yardım etme" politikasını izleyen Atinalıların, başka şehirlerdeki Makedon tehdidini bertaraf etmek gibi daha önemli işlerden başlarını kaldırıp Eretria'nın siyasi iç işlerine müdahale etmek için fırsatları olmayabilirdi⁵¹. Dahası bazılarının, Atinalıların Eretrialı bir tiranı bile destekleyeceğinden şüphelenmeleri için makul sebepleri vardı, zira Atinalılar sadece birkaç yıl önce, M.Ö. 348'de, Atina yanlısı bir tiran olan Plutarchus'u desteklemek için Eretria'yı işgal etmişlerdi⁵². Bu nedenle, Eretrialı demokrasi yanlılarının, demokrasi karşıtı muhaliflerini dış bir güce başvurmadan caydırmak için güvenilir bir tehdide

⁴⁷ DEMOSTHENES, **Philippic 3**, (çev. J. H. Vince), William Heinemann, London, 1930e, para. 9.57-61, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.%209.57&lang=original> (erişim tarihi 01.06.2019).

⁴⁸ DEMOSTHENES, **On the Chersonese** (çev. J. H. Vince, William Heinemann, London, 1930c, para. 8.36, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0070%3Aspeech%3D8> (01.06.2019).

⁴⁹ **Treaty with Eretria**, <https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGI2/230> (erişim tarihi 02.06.2019).

⁵⁰ BUCKLEY, **2010**, s. 464

⁵¹ DEMOSTHENES, **1930c** para. 8.46.

⁵² AESCHINES, **Against Ctesiphon**, (çev. C. D. Adams), William Heinemann, London, 1919, para. 3.86, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D3%3Asection%3D86> (erişim tarihi 12.10.2019).

sahip olmaları gerekiyordu ki, Eretrialılar bu boşluğu Atina'da yaklaşık altmış yıl önce hayata geçirilen anti-tiran yasanın daha gelişmiş bir haliyle doldurmaya çalıştılar.

Eretria anti-tiran yasası, iki farklı zamanda iki farklı araştırmacının çalışmaları sonucu ortaya çıkarılmıştır ve bugün antik yasanın sadece birkaç satırının kayıp olduğu düşünülmektedir. Baumeister, 1854 yılında Eretria'nın yirmi kilometre doğusunda olan Aliveri'de anti-tiran yasanın yazılı olduğu dikili taşın bir parçasını bulmuştur. Yüz yıl kadar sonra, 1958'de Knoepfler de antik Eretria yasasının yazılı olduğu bir dikili taş bulmuş ve kendi bulduğu parça ile Baumeister'in daha önce bulduğu parçanın aslında aynı metne ait olduğunu anlamıştır⁵³. Aşağıda bu iki metin de verilmiştir:

Baumeister'in Parçası:

[...] Tiran, çocukları ve her kim tiranlığa teşebbüs ederse, tüm haklarından mahrum olacaktır. Her kim tiranın grubundan birini ya da tiranı öldürürse, eğer öldüren bir vatandaş ise, [...] sunağın yakınına onun bronz heykeli dikilecektir. Ayrıca polis'in düzenlediği tüm festivallerde önlerde bir koltuk sahibi olacak ve yaşadığı süre boyunca bakımı halk tarafından üstlenilecektir. Eğer tiranın ya da oligarşi liderinin katili ölürse, katilin çocuklarına, erkek olmaları durumunda, her birine yasal yaşa geldiklerinde yasada yazılı olan ödül verilecektir. Ve kız olmaları durumunda, her biri on dört yaşına geldiğinde çeyiz olarak bin drahmi alacaktır⁵⁴.

Knoepfler'in Parçası:

[...] Konsey o kişiyi yasaklamış olmasına rağmen, bir konsey üyesi ya da yönetici yurt dışına seyahat ederse, derhal görevinden mahrum bırakılacak ve hem kendi hem de çocuğu haklarından mahrum kalacaktır, çünkü o, *dēmos*'u güçlerinden mahrum etme niyetindedir. Ve eğer biri, bir öneride bulunmak veya böyle bir öneriye oy vermek suretiyle şu anda var olan rejimi dağıtmaya kalkarsa, bir yönetici veya bir vatandaş olması halinde haklarından mahrum bırakılacak, mülküne onda biri [tanrıça] Artemis Amarynthos'a verilmek üzere el konulacak ve bu kişi Eretria ülkesine gömülmeyecektir. Eğer biri onu ya da onun bir aile üyesini öldürürse, elleri kirlenmemiş olacaktır ve dikili taşta yazan ödülleri alacaktır. Ve bir kişinin bu önlemlere aykırı konuşması veya davranması durumunda, rahipler ve rahibeler Dionysia ve Artemisia [festivallerinde] bunları lanetleyeceklerdir ki, eşleri oğullarını taşımasın ve sürüleri ve toprakları bereketlenmesin. Eğer olur da bir erkek çocukları dünyaya gelirse, bunun onun kendi soyundan bir çocuk olmadığı kabul edilecektir, ayrıca hepsi beraber tüm hane harap olacaktır. Eğer birisi -bir yönetici veya vatandaş

⁵³ TEEGARDEN, 2013, s. 61.

⁵⁴ Ibid, s. 63.

olsun- bütün Eretrialıların çoğunluğu tarafından atanan bir konsey veya [hükümet binası olan] *prytaneia* dışında bir rejimin kurulması konusunda bir taslak hazırlar, oylamaya sunar veya bu yönde bir oy kullanırsa; ve eğer birisi bir tiranlık veya oligarşi kurar ve güç kullanırsa, tüm vatandaşlar önceden bir emir olmaksızın savaşmak için kendilerinin vazifeli olduğunu kabul ederek derhal *dēmos*'a yardım etmeli ve meclis ile *prytaneia*'nın toplanmasını önleyecek olanlara karşı savaşa katılmalıdır. Ancak, meclisin yasaya göre toplanabilmesi için Agoraion'u derhal güvenceye almak mümkün değilse veya *dēmos* şehir duvarları dışında kalmışsa, yardım etmek isteyenlerin ulaşması için avantajlı görünen bir Eretria kalesini güvenceye alın, kalenin güvenliğini sağladıktan sonra, Eretria *dēmos*'una yardım etmek için gelen her Yunanlıyı içeri alın. Ve eğer bir Eretrialı *dēmos*'a yardım etmezse, tıpkı yasada yazdığı gibi onu *prytaneia* önünde soruşturun ve ona karşı gelin. Bir bölgeyi güvenceye alan ve Eretria *dēmos*'unu özerk ve özgür kılan Eretrialılara, tüm vatandaşlar tarafından atanan bir konsey dışındaki bir tiranlık veya rejim tarafından yönetilmek üzere geride kalanların topraklarının ve mallarının bir kısmı dağıtılacaktır⁵⁵.

Görüldüğü üzere, Eretria oldukça detaylı bir yasa hazırlamıştı. Bu kadar geniş kapsamlı bir yasanın nedeni şu tarihi gerçek olabilir: M.Ö. 341 yılında Atina liderliğindeki kurtuluştan önceki dönem boyunca, Eretrialılar toplamda sadece yaklaşık on iki yılı kapsayan üç farklı (377–370, 357–353, 344–343) ve hepsi de başarısız demokratik rejime sahip olmuşken, yaklaşık 18 yılı kapsayan dört farklı (370–357, 353–349, 349–344, 343–341) 'diktatör' rejimce yönetilmiştir⁵⁶. Görüldüğü üzere son derece istikrarsız bir Eretria siyasi hayatı vardır ki, bu da darbelerin önlenmesi için bu kadar detaylı bir yasa hazırlanmasını açıklamaktadır.

Eretria anti-tiran yasasının Atinalıların Demophantos Kararnamesi'ne kıyasla benzerlikleri ve farkları bulunmaktadır. Birincisi, Baumeister'in Parçası'nda geçen "eğer öldüren bir vatandaş ise" ifadesinden yola çıkılarak, Eretria yasasının özgür yabancılar ve köleler de dâhil olmak üzere vatandaş olmayanları da kapsamış ve onları da tiranlığa karşı savaşa teşvik etmiş olabileceği sonucuna ulaşılabılır⁵⁷. İkinci olarak, her iki yasada da tiran katiline belli bir miktar ödül verilmekte ve Eretria yasasında bundan farklı olarak festivallerde ön sıralarda oturma ve ömür boyu bakım gibi teşvikler sunulmaktadır. Yine bir benzerlik olarak, her iki yasa da tiran katili ölürse, geride kalan

⁵⁵ Ibid, s. 64.

⁵⁶ Ibid, s. 66-67.

⁵⁷ Ibid, s. 71-72.

çocuklarına yardım edilmesini öngörmektedir. Üçüncüsü, her iki yasa da yasa hükümlerinin herkes tarafından bilinmesi için önlemler alınması öngörülmektedir. Örneğin, Demophantos Kararnamesi'nde tüm Atinalılar ortak bir yemin ederken, Eretria yasasında rahipler ve rahibeler Dionysia ve Artemisia gibi herkesin katıldığı festivallerde tiranlara lanet okumaktadır.

Dördüncü olarak, Eretria yasası Demophantos Kararnamesi'nden ceza hükümleri açısından farklılaşmaktadır. Suç sayılan ilk eylem, bir konsey üyesi ya da yöneticinin izin almaksızın *polis* dışına seyahat etmesidir Bunun nedeni büyük ihtimal bir konsey üyesi ya da yöneticinin Eretria demokrasisini devirmek için yabancılarla bir plana girişme ihtimalinin önlenmek istenmesidir. Suç sayılan ikinci eylem, Eretria rejimini ortadan kaldıracak bir tasarımı önermek veya oy kullanmaktır ki, buradaki amaç bir 'parlamento darbesi'ni önlemektir. Diğer bir ifadeyle, 'demokrasinin demokratik yollardan demokrasiyi ortadan kaldırması' tehlikesi engellenmek istenmiştir.

Beşinci olarak, Eretria yasasının Demophantos Kararnamesi'ne kıyasla önleyici gücü hayli yüksektir, zira birisi rejimi değiştirecek bir tasarımı hazırlar, oya sunar veya oy verirse, ilgili yasaya göre suç işleyeceği için katli uygun hale gelecek ve dolayısıyla daha rejim değişimi gerçekleşmeden engellenecektir. Dolayısıyla, Eretria yasasında vücut bulan önleyici doktrin düşüncesi Demophantos Kararnamesi'ndekine oranla daha kuvvetlidir.

Altıncı olarak, Eretria yasası her türlü çabaya rağmen engellenemeyen tiranlık için de çözüm önermektedir. Örneğin, meclisin yasaya göre Agoraion'da toplanması engellenmiş veya *dēmos* şehir duvarları dışında bırakılmış olduğu durumlarda, örneğin kale gibi güvenli bir konum bulunmalı ve yardım etmek isteyen demokrasi yanlıları ile burada bir operasyon üssü oluşturulmalıdır. Dahası yasa, *dēmos*'a yardım etmeyen herkesi de hedef tahtasına almaktadır.

Teoride her şey yolunda görünürken, anti-tiran yasa Eretrialılar için daha fazla demokrasi getirdi mi? Çok büyük oranda evet, zira Eretria'nın yukarıda tarihsel olarak verilen yönetim tipolojisinde çok sayıda kesintinin olduğu 12 yıllık demokrasi dönemi olmuşken, şehir anti-tiran yasadan sonra 18 yıl boyunca kesintisiz biçimde demokrasi

ile yönetilmiştir⁵⁸. Bir başka tarihi gerçek de Eretria anti-tiran yasasının başarısını göstermektedir. Atina ve Thebes şehirlerinin başını çektiği koalisyona karşı, II. Philip'in Chaeronea Savaşı'ndan galip çıkmasının ardından Akarnania⁵⁹ ve Troizen⁶⁰ gibi pek çok Yunan şehirde Makedon yanlısı darbeler olurken, Eretria'da demokrasi devam etti, çünkü demokrasi karşıtları muhtemelen ya darbe yapmayı deneyip başarısız oldular ya da başarısız olacağından korktukları için denemediler.

IV. EUKRATES ÖNERİYOR: TİRANLARA ÖLÜM

Chaeronea Savaşı, M.Ö. 338'de, Boeotia'daki Chaeronea kenti yakınlarında, Makedonya kralı II. Philip ile Atina ve Thebes liderliğindeki bazı Yunan şehir devletlerinin ittifakı arasında yapıldı ve Makedonlar için nihai bir zaferle sonuçlandı⁶¹. Savaş sonunda Philip, Yunan anakarasının tartışmasız bir şekilde efendisi haline geldi⁶².

Philip'in savaş sonrası Thebes ve Atina'ya karşı izlediği politika birbirinin neredeyse tam tersiydi. Öncelikle kendisine teslim olan Thebes'e giren Philip, kendisine karşı çıkan Thebes liderlerini kovdu ve daha önce sürgün edilmiş olan Makedon yanlısı Thebeslileri geri çağırarak burada bir Makedon garnizonu kurdu⁶³. O kadar ki Philip, savaş esirlerinin geri dönüşü ve ölümlerin gömülmesi işlemleri için yapılan masrafları Thebeslilerden tahsil etti⁶⁴. Buna karşın, II. Philip'in Atina'ya karşı izlediği politika oldukça hoşgörülüydü. Ölü Atina askerlerinin küllerini -Büyük İskender ve M.Ö. 322'de Atina'da bir darbe yapıp demokrasiyi bir kez daha yıkacak olan Makedon

⁵⁸ Ibid, s. 64.

⁵⁹ DIODORUS SICULUS, **Library**. (çev. C. H. Oldfather), William Heinemann, London, 1989, para. 17.3
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0084%3Abook%3D17%3Achapter%3D3%3Asection%3D1> (erişim tarihi 15.10.2019).

⁶⁰ HYPERIDES, **Against Athenogenes**, (çev. J. O. Burt), William Heinemann, London, 1962a, para. 3.29,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0140%3Aspeech%3D3%3Asection%3D29> (erişim tarihi 15.10.2019).

⁶¹ BUCKLEY, 2010, s. 466; TUCKER, Spencer, **Battles that Changed History: An Encyclopedia of World Conflict**, 1. Basım, ABC-CLIO, California, 2010, s. 32-34.

⁶² CAWKWELL, George, **Philip of Macedon**, 1. Basım, London: Faber and Faber, 1978, s. 148-149.

⁶³ CAWKWELL, 1978, s. 167-168; BUCKLEY, 2010, s. 467.

⁶⁴ CAWKWELL, 1978, s. 167-168.

general Antipatros'un eşliğinde- onurlu bir şekilde iade etti; esir Atina askerlerini fidye istemeden geri gönderdi; dahası Atinalıların, Skyros ve Samos gibi önemli adalarının kontrolünü elinde tutmalarına izin verdi; ayrıca konumuz açısından en önemlisi, Atina demokrasisini dağıtmak için herhangi bir harekete geçmediği gibi böyle bir hareketi de - en azından savaşın hemen ardından- desteklemedi⁶⁵.

Philip'in Atina'ya bu kadar hoşgörülü davranmasının nedeni tamamen açık olmasa da, oldukça muhtemel bir açıklama, Philip'in önemli bir filoya sahip olmadığı için Atina donanmasını Persler karşısında kullanmayı umut ettiği ve bu nedenle Atinalılarla ilişkilerin iyi koşullarda kalması gerektiğine inanmasıdır⁶⁶.

Atinalılar ise II. Philip'in bu hoşgörüsüne cömertçe karşılık vermek amacıyla şehir merkezine II. Philip'in atlı bir heykelini yerleştirdiler⁶⁷. Atinalılar bu tür bir onurlandırmada bulundular, çünkü şüphesiz bunun kendilerine geçici de olsa bir güvenlik şemsiyesi sağlayacağını düşündüler, lakin Philip'ten nefret etmeye devam ettiler. Yakın koruma ekibinden Pausanias, Philip'e başarılı bir suikast düzenleyip öldürünce, bu habere Atinalılar'dan fazla sevinip Pausanias'ın eylemini onurlandıran olmamıştı⁶⁸.

Hegemon bir güçle iyi ilişkiler kurulması Atina'nın güvenliği için şüphesiz gerekliydi, ancak Demosthenes'in Atina halk meclisinde yaptığı konuşma tiranlık tehdidinin hala canlı olduğunu gösteriyordu. Demosthenes, Makedon sempatzanı olduğunu iddia ettiği kişiler tarafından Atina'da yürütülen yıkıcı faaliyetler üzerinde durmaktadır. Buna göre, bu kimseler "korumaları olarak tiranın orduları"ni arkasına

⁶⁵ ELLIS, John R, **Philip II and Macedonian Imperialism**, Princeton University Press, Princeton, 1986, s. 199-200; BUCKLEY, 2010, s. 467.

⁶⁶ CAWKWELL, 1978, s. 167; BUCKLEY, 2010, s. 467; ELLIS, 1986, s. 200.

⁶⁷ PAUSANIAS, **Description of Greece**, (çev. W.H.S. Jones, Litt. D., and H.A. Ormerod), William Heinemann, London, 1918, para. 1.9.4, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Paus.+1.9.4&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160> (erişim tarihi 25.10.2019).

⁶⁸ AESCHINES, **Against Ctesiphon**, (çev. C. D. Adams), William Heinemann, London, 1919, para. 3.160, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D3%3Asection%3D86> (erişim tarihi 12.10.2019).

alan kişilerdi⁶⁹. Yine Demosthenes'e göre, Makedon yanlıları, Atina demokrasisini, ani bir yıkımdan ziyade yavaş yavaş gelişen olaylar sonucunda ("little by little") altüst etmek için çalışmaktaydılar⁷⁰. Bu kişilerin öncelikli yöntemi, Atinalıları, İskender'in şartlarını sık sık Atinalıların aleyhine çığnediği anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmeleri yönünde teşvik etmekte⁷¹. Makedon yanlıları ikinci adımda, Atinalıları bazı yasaları feshetmeye ve mahkemelerde mahkûm edilen kendi yanlılarını serbest bırakmaya zorladılar⁷². Demosthenes'in belki de daha endişeli olduğu mesele ise, darbe yavaş yavaş yaklaştığı için, Atina halkının "demokrasiden tiranlığa geçilmesi ya da özgür bir anayasanın ortadan kaldırılması" durumunda, olanların farkına varamayacak olmasıydı⁷³.

Hypereides'in, önde gelen Makedonlara onursal taç veren Atinalıların başında gelen Philippides'e karşı yaptığı konuşma da yaklaşan tehlikeye örnek olarak gösterilebilir. Hypereides'e göre, Atina'nın güvenliği kral Philip'in hüsnüniyetine bağlıydı ve Philippides önde gelen Makedonların desteği ile daha etkili olabilir ve böylece potansiyel olarak yasaların üstüne çıkabilirdi. Philippides "tiranların kölesi olmayı seçmişti" ve bu nedenle de cezalandırılmalıydı⁷⁴.

Atinalılar yavaş yavaş büyümekte olan tiranlık tehdidine karşı yolu, Eukrates'in önerisi üzerine M.Ö. 336'da kabul edilen ve Demophantos Kararnamesi'ne oldukça benzer bir yasayla buldular:

Eğer birisi tiranlık için *dēmos*'a isyan eder veya tiranlık kurma çabalarına karışır ya da Atina *dēmos*'unu veya Atina'daki demokrasiyi ortadan kaldırırsa, bunları yapanı öldüren kişi

⁶⁹ DEMOSTHENES, *On the Accession of Alexander*, (çev. C. A. Vince ve J. H. Vince), William Heinemann, London, 1926a, para. 17.25, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+17+25&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072> (erişim tarihi 24.11.2019).

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid, para. 17.5, para. 12, 21.

⁷² Ibid, para. 17.12.

⁷³ Ibid, para. 17.14.

⁷⁴ HYPERIDES, *Against Philippides*, (çev. J. O. Burtt), William Heinemann, London, 1962b, para. 2.10, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0140%3Aspeech%3D2%3Asection%3D10> (erişim tarihi 24.11.2019).

lekelenmemiştir. Ayrıca, Atina *dēmos*'unun veya demokrasinin devrilmesi halinde, Areopagos Konseyi üyelerinden hiçbirine, Areopagos'a çıkmak ya da toplantılarda bir arada bulunmak ya da herhangi bir şey hakkında müzakere etmek için izin verilmeyecektir; ve -Atina *dēmos*'unun veya demokrasinin yıkılması halinde- Areopagos Konseyi üyelerinden herhangi biri Areopagos'a giderse ya da toplantılarda bir arada bulunursa ya da herhangi bir şey hakkında müzakere ederse, hem kendisi hem de onun soyundan gelenler tüm haklarından mahrum olacaktır ve malları kamulaştırılıp onda biri Tanrıça'ya bahşedilecektir. Bu kanun, meclis sekreteri tarafından iki dikili taş üzerine yazdırılacak ve biri Areopagos'un girişine diğeri de meclise yerleştirilecek; taşların yazılması için, *dēmos*'un hazinedarı, *dēmos*'un kararname için harcama fonundan 20 drahmi ayıracaktır⁷⁵.

Eukrates'in anti-tiran yasasında dikkat çeken bir kaç husus vardır. İlki yasanın yapılış tarihidir. Yasa M.Ö. 336 yılında, yani Chaeronea Savaşı'nın kaybedilmesinden yaklaşık iki yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Eukrates önerisini Chaeronea Savaşı sırasında veya hemen savaş sonrasında yapabiliirdi, zira Demosthenes'in sıklıkla ifade ettiği gibi⁷⁶, Makedon yanlıları etkin şekilde demokrasiyi devirmek için çalışıyordu. Aradan geçen zaman Eukrates'e, Philip'in savaş sonrası Atinalılara gösterdiği hoşgörünün gerçekçi olmadığını ve esasen tiranlık kurma çabalarının kademeli olarak gerçekleştiğini göstermiş olmalıdır⁷⁷.

İkinci olarak, Eukrates'in anti-tiran yasası Areopagus Konseyi'ne özel önem atfetmektedir⁷⁸. Buna göre, Atina demokrasisi yıkılırsa, Konsey üyelerinin Areopagos'a gitmeleri, toplantılarda bir arada bulunmaları ya da herhangi bir şey hakkında müzakere etmeleri yasaktı ve eğer biri bu yasağı çiğnerse hem kendisi hem de çocukları

⁷⁵ Livius, 2018, <https://www.livius.org/pictures/greece/athens/athens-agera/athens-agera-museum-pieces/athens-agera-the-demos-crowned-by-democracy/> (erişim tarihi 28.09.2019); TEEGARDEN, 2013, para. 87; LOMBARDINI, 2015, s. 466.

⁷⁶ DEMOSTHENES, **On the False Embassy**, (çev. J. H. Vince). London, William Heinemann, 1930a, para. 19.299, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072%3Aspeech%3D19%3Asection%3D299> (14.09.2019); DEMOSTHENES, **Philippic 4**, (çev. J. H. Vince), William Heinemann, London, 1930b, para. 10.68, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0070%3Aspeech%3D10%3Asection%3D68> (erişim tarihi 14.09.2019); DEMOSTHENES, 1930c, s. 8.61; DEMOSTHENES, **On the Halonnesus**, (çev. J. H. Vince), William Heinemann, London, 1930d, para. 7.17, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg:0014,007:17&lang=original> (erişim tarihi 14.09.2019); DEMOSTHENES, 1930e, para. 9.53;

⁷⁷ OSTWALD, 1955, s. 123-125.

⁷⁸ BEARZOT, 2010, s. 41.

vatandaşlık hakları veya imtiyazlarından mahrum edilirdi. Bu hüküm, Demophantos Kararnamesi'nden belirli bir siyasi kuruma odaklanması açısından farklılaşmaktadır, zira Demophantos Kararnamesi tüm yöneticilerin darbe sırasında ve sonrasında hizmet etmesini yasaklamakta ve bunlara karşı yaptırımlar getirmekteydi. Bu özel odağın sebebi, Areopagus'un yetkilerini geniş şekilde yorumlayışı olmalıdır⁷⁹. Demosthenes döneminde yaşanan Antiphon olayı buna örnek gösterilebilir. Kısa süre önce vatandaşlıktan çıkarılan bir Atinalı olan Antiphon, iddiaya göre Philip'e Atina'nın tersanelerini yakacağı sözünü verdi. Ancak harekete geçmeden evvel Demosthenes onu yakaladı ve sonuçta beraat kararı verecek olan *dēmos*'un önüne yargılamak için çıkardı. Ancak, Areopagos Konseyi “konunun farkına varmış ve *dēmos*'un yetersiz kaldığını görerek” Antiphon'u tutuklamış ve başka bir yargılama için mahkemeye getirmiştir. Bu sefer Antiphon idama mahkûm edilmiştir⁸⁰.

Üçüncü olarak, her ne kadar Lombardini aksini ileri sürse de Eukrates'in yasası ile Demophantos Kararnamesi'nde fail farklılaşması vardır⁸¹. Demophantos Kararnamesi hem demokrasiyi ortadan kaldıranlar hem de demokrasinin devrilmesinden sonra görev yapacak kişiler için yaptırımlar öngörürken, Eukrates yasasında darbe sonrasında herhangi bir makamı elinde tutanlar için bir yaptırıma gidilmemekte ve sadece yönetimi devirenler ve bunlara yardım edenler kapsama dâhil edilmektedir⁸².

Son olarak da, Eukrates'in yasası ile Demophantos Kararnamesi ve Eretria anti-tiran yasası arasındaki 'ödüllendirme sistemi' üzerinde durulmalıdır. Buna göre, hem Demophantos Kararnamesi hem de Eretria anti-tiran yasası tiran katillerine ciddi ekonomik ve prestij ödülleri (örneğin tiranın malvarlığının yarısı, ömür boyu bakım, festivallerde ön koltuklar veya heykelinin dikilmesi gibi) vaat ederken, Eukrates'in

⁷⁹ OSTWALD, 1955, s. 125-126.

⁸⁰ DEMOSTHENES, *On the Crown*, (çev. C. A. Vince ve J. H. Vince), William Heinemann, London, 1926b, para. 18.133, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072%3Aspeech%3D18%3Asection%3D133> (erişim tarihi 19.09.2019); PLUTARCH, *Alexander*, (çev. B. Perrin), William Heinemann, London, 1919a, para. 14.4, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0243%3Achapter%3D34%3Asection%3D1> (19.09.2019).

⁸¹ LOMBARDINI, 2015, s. 466.

⁸² OSTWALD, 1955, s. 120.

yasasında böyle bir teşvik yoktur; elde edilecek tek şey, tiran katillerinin yargılanmayacak olmasıdır. Teegarden bunun sebebini Demophantos Kararnamesi ile Eukrates'in anti-tiran yasası arasında geçen zaman boyunca, Atina demokratlarının ortak dirençleri konusunda giderek daha güvenli ve farkında hale gelmeleri olarak göstermektedir⁸³.

Eukrates anti-tiran yasası, Atinalılar için belki psikolojik bir direnç noktası yaratmış olabilir; ancak Atina demokrasisi için pratikte uzun dönemli bir fayda sayılabildiğini söylemek tartışmalıdır. Zira, Atina'nın M.Ö. 322'de Makedonlara karşı verdiği Lamian Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra demokrasi bir kez daha yıkılmış ve Eukrates, yasanın yürürlüğe girmesinden 14 yıl sonra, Makedon general Antipatros tarafından idama mahkûm edilmiştir⁸⁴. Ancak belirtmek gerekir ki, yukarıda Demosthenes ve Hypereides'in görüşleri verilirken ifade edildiği gibi, Eukrates'in yasası Atina demokrasisine içeriden yönelecek bir saldırıya önlem olarak ortaya çıkmıştı, lakin M.Ö. 322'de demokrasiyi ortadan kaldıranlar içerideki Atinalılardan ziyade dış bir güç olan Makedonlar olmuştur.

V. ERESOS'UN KAYIP ANTI-TİRAN YASASI EURYSİLAOS VE AGONİPPOS'U İDAM EDERKEN

Eresos'un hala varlığını sürdüren eski metin kalıntıları, Eresos *dēmos*'unun tiranlara ve onun soyundan gelenlere karşı cezalandırıcı yargılamalar yaptığını, ayrıca Eresosluların -bugün hala bulunamamış olsa bile- bir anti-tiran yasaya sahip olduklarını açık şekilde gösterir. İki farklı dikili taş üzerinde bulunan birbirini takip eden altı farklı metin, Eresos'un kayıp anti-tiran yasasına ışık tutmaktadır. İlk iki metin, M.Ö. 333 yılında Eresos'u tiranlıkları altında yöneten Eurysilaos (Birinci Metin) ve Agonippos'a (İkinci Metin) suçlamalar yönelten ve yargılanmaları için emir veren Büyük İskender'in mektuplarıdır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci metinler, tiranların soyundan gelenlerin Eresos'a dönmek için yaptıkları taleplerine verilen cevapları içerir: M.Ö. 324'deki üçüncü metin, Büyük İskender'in emri uyarınca bu konuda bir halk yargılaması

⁸³ TEEGARDEN, 2013, s. 122.

⁸⁴ LUCIAN, *Demosthenes An Encomium*, (çev. H. W. Fowler ve F. G. Fowler), 1905, s. 31, <https://www.sacred-texts.com/cla/luc/wl4/wl429.htm> (erişim tarihi 21.09.2019).

yapıldığını gösterir; M.Ö. 317'deki dördüncü metin, Kral Philip Arrhidaeus'un sürgünlerin iadesini yasakladığı bir kraliyet mektubudur; M.Ö. 305'deki beşinci metin, Kral Antigonos'un Eresos halkına yazdığı ve sürgünlerin geri dönüşünü reddetme kararını açıkça desteklediği bir mektuptur. Son olarak altıncı metin ise, M.Ö. 300'lere aittir ve önceki otuz yılda Eresosluların tiranlara ve tiranların soyundan gelenlere karşı gerçekleştirdiği tüm eylemleri onaylayan bir *dēmos* kararnamesidir⁸⁵.

Birinci Metin:

[Eurysilaos], vatandaşların silahlarına el koydu ve onları şehrin dışında kalmaya zorladı, kadınlarını ve kızlarını tutukladı ve onları Akropolis'te hapsedti; her birinden iki bin üç yüz sikkeyi zorla aldı; korsanlarla bir olup şehirleri ve sığınakları yağmalayıp ateşe verdi ve ölü vatandaşların cesetlerini yaktı. [Eurysilaos]'u, Kral İskender'in mektubuna ve kanunlara (*"the laws"*) göre, gizli oy usulüne uygun olarak yargılayın; eğer ölüme mahkûm edilirse, Eurysilaos karşı savunmasını yaptıktan sonra, onun ölüme mahkûm edildiği konu üzerinde ikinci bir duruşma, bu sefer açık oy usulüne göre yapılsın. Şehir, şehrin savunuculuğunu en iyi şekilde yapacaklarına [tanrı] Apollo Lykeios üzerine yemin edecek on savunucu [*"advocate; synagoroi"*] tutacaktır⁸⁶.

İkinci Metin:

[Agonippos], Akropolis'te hapsedilenleri askerlerle kuşattı; ve Yunanlara karşı korsanlık faaliyeti yürüttü; [tanrı] Zeus Philippios'ın sunaklarının altını oydu; ve İskender'e ve Yunanlara karşı savaş açtı; vatandaşların silahlarına el koydu ve onları şehrin dışında kalmaya zorladı; kadınlarını ve kızlarını tutukladı ve onları Akropolis'te hapsedti; her birinden iki bin üç yüz sikkeyi zorla aldı; korsanlarla bir olup şehirleri ve sığınakları yağmalayıp ateşe verdi ve ölü vatandaşların cesetlerini yaktı; ve son olarak İskender'in huzuruna çıkıp vatandaşlara yalanlar söyleyip onları katletti. Yemin altında bulunanlar, ölüm cezası için onu gizli oy usulüne göre yargılasın ve eğer ölüm cezasına çarptırılırsa, Agonippos karşı savunmasını yaptıktan sonra, onun ölüme mahkûm edildiği konu üzerinde ikinci bir duruşma yapılsın. Her kim, Agonippos'un ailesinin herhangi bir üyesine destek çıkar veya konuşur veya mülklerinin iadesi veya iyileştirilmesine dair bir teklifte bulunursa, hem kendisi hem de soyundan gelenler lanetlensin, ve tiranlar ve onun soyundan gelenler hakkındaki dikili taşı parçalayanlar için çıkarılan yasadın (*"the law"*) sorumlu tutulsun [...]⁸⁷.

⁸⁵ LOTT, J. Bert "Philip II, Alexander, and the Two Tyrannies at Eresos of 'IG' XII.2.526.," *Phoenix*, Yıl: 1996, Cilt:50, Sayı: 1, (s. 26-40), s. 27; RHODES, P. J. / OSBORNE, Robin, *Greek Historical Inscriptions, 404-323 BC*, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 411-415.

⁸⁶ Ibid, s. 407-409.

⁸⁷ Ibid, s. 409-411.

Eresoslular, İskender'in talebini kendi 'kanunları' uyarınca yerine getirdi. İkinci Metin'de ifade edilen şehir savunucuları görevlerini fazlasıyla yerine getirmiş olmalı ki, karar 876'ya 7 ölüm cezası olarak açıklandı⁸⁸. Nasıl gerçekleştiğini bilmesek de, idam, ailenin sürgüne gönderilmesi ve mallara el koyma işlemleri başarıyla gerçekleştirildi.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci metinler, tiranların soyundan gelenlerin Eurysilaos ve Agonippos'un yargılanmasından sonraki yıllarda Eresos'a başarısız geri dönme girişimlerini belgelemektedir ve çalışmanın konusu itibariyle yer verilmeyecektir. Ancak konuyla yakından ilgisi bulunan ve Eresos anti-tiran yasasına göndermeler yapan Altıncı Metin'e yer verilmelidir. Bu metin, M.Ö. 300'lere aittir ve önceki otuz yılda Eresosluların tiranlara ve tiranların soyundan gelenlere karşı gerçekleştirdiği eylemleri onaylayan bir kararnamedir ve belki de sürgün cezalarının bitmesini ısrarla talep edenlere karşı alınan bir önlemdir.

Altıncı Metin:

[...] Kral İskender'in, Agonippos ve Eurysilaos'un yargılanmalarını emrettiği bir fermanı Eresoslulara göndermesi üzerine, *dēmos* ilgili yasalara uygun olarak bir mahkeme tesis etmiş ve yargılama neticesinde, Agonippos ve Eurysilaos'u ölüme mahkum ederek, onların soyundan gelenlerin dikili taşta yasan kanuna ("*the law*") karşı sorumlu olmalarına ve mallarının yasalara uygun olarak ("*in accordance with the law*") satılmasına karar vermiştir; İskender ayrıca Apollodoros'un ailesi, şehrin daha evvelki tiranları olan kardeşleri Hermon ve Heraios ve bunların soyundan gelenler hakkında da bir mektup göndermiş ve *dēmos*'tan bunların şehre geri dönüp dönmemesine dair bir karar vermesi gerektiğini söylemiştir; *dēmos*, İskender'in mektubuna ve yasalara uygun şekilde bunlar için de bir mahkeme tesis ederek konuyu ele almış, iki taraftan da yapılan konuşmaların ardından, tiranlara karşı çıkarılan yasanın ("*the law against the tyrants*") geçerli olmasına ve ilgililerin şehirden sürgün edilmesi gerektiğine karar vermiştir; *dēmos* tarafından kararlaştırılmıştır ki, hem şehirde yaşamış tiranlar hem de onların soyundan gelenlere karşı alınmış kararlar, eski dikili taşta yazılı olan tiranlara karşı yasanın ("*the law against the tyrants*"), kralların onlar aleyhine gönderdiği metinler, atalarımız tarafından önceden yazılmış kararnameler ve tiranlara karşı kullanılan oylar geçerlidir [...] ⁸⁹.

Bu üç metine dayanarak önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Birincisi Eresoslular, bugün detayları hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir anti-tiran yasaya açık

⁸⁸ TEEGARDEN, 2003, s. 127

⁸⁹ RHODES / OSBORNE, 2003, s. 413-415.

şekilde sahiptiler. Bu iddiayı destekleyecek kanıtlar mevcuttur. Her şeyden önce, İskender tarafından tiranların yargılanmasının istendiği birinci ve ikinci metinlerde, yargılamaların “kanunlara” uygun olarak yapılması istenmektedir. Hem ikinci hem de altıncı metinde geçen “dikili taşa yazılı olan tiranlara karşı yasa” ifadesi, bu çıkarımı kuvvetli şekilde desteklemektedir. Ayrıca yine altıncı metinde, tiranların soyundan gelenlerin “dikili taşa yasan kanuna” karşı sorumlu olmalarına karar verildiği belirtilmektedir. Her ne kadar Eresos anti-tiran yasasının içeriğini tam olarak bilemesek de, verilmiş olan karardan sadece bir spekülasyon olarak ifade edilebilir ki, anti-tiran yasa en az üç yaptırım öngörmekteydi: tiranlar idam edilir, onların soyundan gelenler şehir dışına sürgüne gönderilir ve mallarına el konulara satılır.

İlgili metinlere dayanarak çıkarılabilecek ikinci önemi sonuç hukukun üstünlüğü ve hukuk yargılamasına ilişkindir. Buna göre, Eresoslular ellerinde imkân olmasına rağmen, Agonippos ve Eurysilaos’u oracıkta öldürmeyip, herkesin katıldığı halk mahkemesi önünde yargılama yaptılar. Dahası, İskender’in gönderdiği metinlerden anlaşıldığı üzere, gizli oy yöntemine başvuruldu ve ancak idam cezası kararı verildikten sonra ikinci oylama açık oy usulüne göre gerçekleştirildi. Dolayısıyla, savunma hakkı tiranlara bile verilmekte ve bu anlamda Atina ve Eretria yasalarından daha demokratik bir yöntem izlenmekteydi.

Üçüncü çıkarım ise İskender’in politik duruşuna yöneliktir. Her şeyden önce tiranların yargılanmasını Eresoslulardan isteyen İskender olmuştu. M.Ö. 331’de Gaugamela Savaşı’nı kazandıktan sonra Yunanlılara gönderdiği ve tüm Yunan meclislerinde okunan mektubunda, bundan böyle tüm tiranlıkların kaldırıldığını ve kendi yasaları altında yaşayabileceklerini iletmiştir⁹⁰. Dahası, yukarıda ilk tiran katilleri olarak bahsedilen Harmodius ve Aristogeiton’un Atina şehir meydanında bulunan ancak M.Ö. 480’de Pers hükümdarı Xerxes I tarafından Susa şehrine taşınan heykelleri,

⁹⁰ PLUTARCH, **Demosthenes**, (çev. B. Perrin), William Heinemann, London, 1919b, para. 34.1, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0039%3Achapter%3D14%3Asection%3D4> (erişim tarihi 19.09.2019).

İskender'in bu şehri M.Ö. 324 yılında almasından hemen sonra Atina'ya gönderilmiştir⁹¹.

VI. TÜRÜNÜN SON VE EN GELİŞMİŞİ OLARAK TROYA'NIN ANTI-TİRAN YASASI VE KAMU GÖREVLİLERİNE GETİRİLEN BAZI KISITLAMALAR

Troya (Ilion), M.Ö. 334 yılında İskender'in Pers İmparatorluğu'na karşı Granicus Savaşı'nı⁹² kazanmasına kadar, oldukça "ıssız"⁹³ bir "köy"⁹⁴ görünümündeydi. M.Ö. 5. Yüzyıldan M.Ö. 334'e kadar çok sayıda tiran, Persler ve Spartalılar tarafından kontrol edilen şehir İskender'in gelişiyle ihya edildi⁹⁵. İskender, tanrıça Athena tapınağında kutsandıktan⁹⁶ sonra, şehri özgür ilan etti ve demokratik olarak yönetileceğini duyurdu⁹⁷.

İskender'in fethinden yarım asır sonra, M.Ö. 280 yılında Troyalılar, antik Yunan anti-tiran yasaların kronolojik olarak bilinen son örneğini, ve ancak en uzun ve karmaşık olanını hayata geçirdi:

(I) Her kim bir tiranı, bir oligarşi liderini veya demokrasiyi yıkan birini öldürürse, eğer bunu yapan kişi bir vatandaş ise, ya hemen o gün ya da bir gün sonra, [yaklaşık 33 kilogram ağırlığında olan] bir talent gümüş alacak ve *dēmos* onun bronz bir heykelini dikecektir. Yaşadığı süre boyunca, [topluluğun sembolik merkezi olan] *prytaneion*'da ücretsiz yemek hakkı olacak, yarışmalarda ön koltuk onun ismine tahsis edilecek ve her gün iki drahmi alacaktır. Eğer katil özgür bir yabancı olursa, ona aynı şeyler verilecek, vatandaşlık hakkı tanınacak ve istediği topluluğa ("*tribes*") katılmasına izni verilecektir. Eğer katil bir köle olursa, haklarına sahip olmasına izin verilecek, kanunlara uygun olarak yönetime katılabilecek, hemen o gün ya da ertesi

⁹¹ **ARRIAN, The Anabasis of Alexander; or, The history of the wars and conquests of Alexander the Great**, (çev. E. J. Chinnock), 1. Basım, Hodder and Stoughton, London, 1884, s. 173, (<https://archive.org/details/cu31924026460752/page/n7>) (erişim tarihi 10.10.2019).

⁹² *Ibid*, s. 41-49.

⁹³ **LYCURGUS, Against Leocrates**, (çev. J. O. Burt), William Heinemann, London, 1962, para. 1.62, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0152%3Aspeech%3D1%3Asection%3D62> (erişim tarihi 10.10.2019).

⁹⁴ **STRABO, Geography**, (çev. H. L. Jones), William Heinemann, London, 1924, para. 13.1.26, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0198%3Abook%3D13%3Achapter%3D1%3Asection%3D26> (erişim tarihi 10.10.2019).

⁹⁵ **XENOPHON, 1921**, para. 3.1.10-3.1.16.

⁹⁶ **PLUTARCH, 1919b**, para. 15.4.

⁹⁷ **ARRIAN, 1884**, s. 53.

günü *polis* tarafından kendisine otuz mina [bir mina yüz drahmi olacak şekilde] verilecek ve yaşadığı süre boyunca her gün bir drahmi alacaktır.

(2) [...]

(3) [...]

(4) Eğer askerlerden biri bir tiranı, oligarşi liderini ya da demokrasiyi yıkan birini öldürür ve ardından şehirde demokrasiyi kurarsa, bu kişi yaptıkları nedeniyle cezalandırılmayacak ve şehirden bir talent gümüş alacaktır.

(5) Tiranlık veya oligarşi yönetimi sırasında, her kim ordu komutanı makamını üstlenir, mali hesabını vermesi gereken herhangi bir makamda bulunur ya da bir Troya'lı veya bir *metic*'in [vatandaşlık ayrıcalıklarına sahip bir yabancı] mülkünü vergi için kaydederse, onlardan alışveriş yapmak ya da arazi, ev, koyun sürüsü veya başka bir şeyle teminat altına aldirmek ve onlardan çeyiz kabul etmek yasaktır. Her kim onlardan [bunlardan birini yapıp bir kazanım elde ederse], bu kazanım geçersizdir ve bundan mağdur olan, istediği zaman, suçlunun eşyalarından tazminat alacaktır.

(6) Eğer birisi ordu komutanlığı veya herhangi başka bir makama ikinci kez sahip olursa, *dēmos*'a ait olduğu için eline geçen bütün paradan dolayı borçludur. Ve dileyenler -konu *dēmos*'un malvarlığını ilgilendirdiği için- Troya yeniden demokratik olarak yönetilmeye başladıktan sonra konu hakkında mahkemede dava açabilirler.

(7) Her kim, bir tiranlık ya da oligarşi sırasında, *dēmos*'un kişilerden elde ettiği parayı verir veya alır ise, bu kişi yargılanacaktır.

(8) . . . Onlar kirlenmiş bir adamdan dünyaya gelmişlerdir. Onların malvarlığının yarısı *polis*'e ve diğer yarısı ölenin çocuklarına aittir; eğer çocuk yok ise, para ölenin yasal mirasçısına kalacaktır. Troya yeniden demokratik olarak yönetilmeye başladıktan sonra bu konular hakkında her zaman mahkemede itirazda bulunulabilir. Eğer biri hapsedilmiş veya hapis cezası ile karşı karşıya olan bir sanık ise, suçlayan kişi, verilen cezaların iki katı ve neden olduğu zarar oranında sorumludur. Eğer mağdur bir para ödediye, suçlayan iki katını ödemelidir. Troya yeniden demokratik olarak yönetilmeye başladıktan sonra bu konular hakkında her zaman mahkemede itirazda bulunulabilir.

(9) Eğer -bir tiranlık veya oligarşi sırasında- makam sahibi olarak hizmet eden birisi bir diğerini öldürürse, idam için oy kullananların tümü katil kabul edilir ve Troya yeniden demokratik olarak yönetilmeye başladıktan sonra her zaman bu kişi hakkında dava açılabilir. Oyunu bu şekilde kullanan birisi yargılamadan kaçmak için sürgüne giderse, kendisi ve çocukları haklarından mahrum olacaklar ve sürgüne gideceklerdir. Cinayetin üstü evlilik veya para yoluyla örtülemez. Eğer öyle olursa, bu kişiler de aynı cezaya çarptırılır.

(10) Bir tiran ya da bir oligarşi lideri ya da onların adına hareket bir başkası, arazi, ev, sürü ya da köle veya herhangi başka bir şey satın alırsa, [satın alınan ürünler] satıcılarına iade edilir.

(11) Bir oligarşi sırasında, eğer birisi yasaları kötüye kullanarak [bir tür halka danışma organı olan] *boulē*'ye veya diğer yönetim organlarına seçilirse, [...] seçim geçersizdir ve bunu gerçekleştiren kimse oligarşinin lideriymiş gibi ceza çekecektir.

(12) Her kim bir tiran veya oligarşi lideri olur, [...] bir ayaklanmaya katılır veya demokrasiyi ortadan kaldırırsa, nereye kayıt edilmiş olursa olsun -rahipler listesi, adak verenler listesi, mezar taşı fark etmeksizin- isimleri her yerden kaldırılacaktır [...]

(13) [...]

(14) Ve Archonlar tacı Dionysia'da ilan etmezlerse veya hukuka uygun olarak bir devlet arşivi tutulması için para sağlamazlarsa, her bir Archon otuz [antik Yunan madeni parası] stater, *boulē*'nin her bir üyesi on stater ve hazinedar yüz stater borçlanacaktır. Ve eğer bu bahsedilen yöneticilerden herhangi birisine karşı tazminata ilişkin bir suçlama getirilirse, bu suçlamayı yapanlar paranın tamamını alıncaya kadar haklarından mahrum kalacaklardır. [İlgililer] paranın tamamını alıncaya ve taç verilip devlet arşivi tutuluncaya kadar bu yaptırım görevdeki özel kurulların (*archeioi*) tüm üyeleri için aynı olacaktır.

(15) Bir kimse, demokrasinin kurulması için katkı sağlamamış veya para harcamamış veya bağışlamamış olmasına rağmen tazminat alırsa veya kendisine borçlu olunmayan veya borçlu olunandan daha fazlasını alırsa, mahkemede hüküm giymesi halinde iki katını ödemelidir.

(16) Para alıp, bunu demokrasinin kurulması için harcamayan veya elde ettiği bir paraya sahipken bununla ilişkili harcamaları ibraz etmeyen kişi, mahkemede hüküm giymesi halinde aldığı paranın iki katını geri ödeyecektir

(17) Herhangi birine karşı hukuka uygun olarak para harcamadığı veya bağışlamadığı veya kendisine borçlu olunmayan veya borçlu olunandan daha fazlasını aldığına ilişkin bir itham ve suçlama yapıldığında, taç giyemeyecek ve yaptığı faydalı işler dikili taş'a işlenmeyecektir⁹⁸.

Troya anti-tiran yasasını birkaç açıdan incelemek mümkündür. İlk olarak, yasanın birinci, ikinci ve dördüncü maddeleri doğrudan tiran katline odaklanmakta ve oldukça cömert bir 'tiran katli teşvik paketi' sunmaktadır. Vatandaş olanlar, yabancılar, köleler ve askerlik hizmetini yerine getirmekte olanlar için, ekonomik (sınıfa göre değişen hayli yüksek para ödülleri, günlük harcamalar için bahşiş vb.), sosyal (kölelere ve yabancılarla vatandaşlık hakkı, yarışmalarda isme ayrılmış ön koltuk, heykelinin

⁹⁸ TEEGARDEN, 2003, s. 179-182.

dikilmesi vb.) ve özellikle kölelere yönelik siyasal (şehrin politik yaşamına katılmasına izin verilmesi) haklar ön plana çıkmaktadır. Yasanın, özellikle ekonomik ödüller ve tiran katilinin heykelinin dikilmesi uygulaması açısından, Atina'nın Demophantos Kararnamesi ve Eretria anti-tiran yasası ile benzerlikleri dikkat çekicidir. Ancak ilgili maddelerden görüleceği üzere, Troya yasası kendinden önceki yasalardan daha fazla ve oldukça cezbedici vaatlerde bulunmaktadır. Şüphesiz buradaki amaç, demokrasi karşıtlarının demokrasiyi devirmeye çalışması veya devirmesi durumunda, önde gelen kimselerin öldürülme ihtimalini arttırmaktır.

İkinci olarak, yasadaki ekonomik ve mali konular dikkat çekicidir. Yasanın beşinci, altıncı, yedinci ve onuncu maddeleri bu konuya genişçe yer vermiştir. Beşinci madde, herhangi bir şekilde kamu fonu kullanan yöneticilerden herhangi bir şey satın alınmasını yasaklamaktadır. Aksi davranışta, işlem geçersizdir ve mağdurun tazminat hakkı saklıdır. Burada mağdur muhtemelen iradesi dışında elinden varlığı alınan kimsedir; ancak yöneticilerden biri tarafından el konulmuş veya tehditle satmaya zorlanmış olabilir. İşte yasa, bu ve buna benzer durumlarda, yöneticilerden herhangi bir şey satın alınmasını yasaklamaktadır. Yasayla mağdur mülkünü kolaylıkla geri elde edebilirken, yöneticilerin de mallarını başkalarına meccanen teslim ederek siyasi güç elde etmeleri yasaklanmıştır⁹⁹. Altıncı madde, herhangi birinin bir makamda ikinci defa görevdeyken yönettiği tüm parayı geri ödeyeceğini hükme bağlamaktadır. Bu maddenin görünürdeki amacı yöneticilerin bir kereden fazla görev başında olmasını ve dolayısıyla tiranlığın engellenmesidir. Madde ayrıca, bu kişiye karşı her zaman ve özellikle demokratik rejim altında dava açılabilirliğini hükme bağlamaktadır. Yedinci maddeye göre, bir tiranlık ya da oligarşi sırasında yöneticilerden para almak veya onlara vermek yasaktır. Bu hükmün amacı, yöneticilerin taşeronlar vasıtası ile illegal işlerinin yürütülmesini ve rüşvet alarak birilerinin taşeronu olmalarını engellemektedir. Onuncu madde, antidemokratik rejimin üst düzey üyelerinin ve onların temsilcilerinin hiçbir şey satın alamayacağını belirtmektedir ki, aksi durumda işlem geçersizdir ve ürün satıcıya iade edilmelidir. Bu hüküm doğrudan rejim destekçilerini hedef almakta ve demokrasi devrildikten sonra tiranlıktan finansal olarak faydalanmaya devam etmelerini

⁹⁹ Ibid, s. 187-188.

yasaklamaktadır. Madde, satıcının alıcıdan aldığı paranın akıbeti hakkında bir hüküm içermemektedir.

Üçüncü olarak, sekizinci madde demokrasi ortadan kaldırılmış durumda iken, başka bir kişiyi suçlayıp yargısal işlem başlatan kişilere yönelik üç durumu düzenlemiştir. Birincisinde, sanık idam edilmiştir ki bu durumda suçlayanın çocukları kirlenmiş yani alt tabaka halini almışlardır; ayrıca suç uyduranın malvarlığının yarısı polis'e ve diğer yarısı ölenin çocuklarına geçmiştir ve eğer çocuk yok ise, para ölenin yasal mirasçalarına geçmiştir. Ayrıca, Troya yeniden demokratik olarak yönetilmeye başladıktan bu konularla ilgili her zaman bir yargılama yapılabilecektir. Her ne kadar yasada belirtilmese de, bu durumda suç uyduranın hayatını kaybedeceği sonucu da çıkarılabilir. İkincisinde mağdur, suçlayan nedeniyle tutuklu kalmış veya hapis cezasına çarptırılmış olabilir. Bu durumda, suçlayan, mağdura verilen cezanın iki katı ve neden olduğu maddi zarar oranında sorumlu tutulacaktır. Üçüncüsü, eğer mağdur bir para cezasına çarptırılıp bunu ödemişse, suçlayan bu paranın iki katını ödeyecektir. Yasada açık şekilde belirtilmese de, bu parayı mağdurun alacağını söylemek mümkündür. Troyalılar, bu maddeyi demokrasi ortadan kaldırıldığı zaman bireylerin mahkemeleri kötü niyetle kullanmalarını önlemek için hazırlamışlardır¹⁰⁰.

Dördüncü olarak, dokuzuncu madde özel mahkemelerin etkisiz hale getirilmesini amaçlamaktadır¹⁰¹. Bu maddeye göre, eğer bir yönetici, rejim üyelerini bir bireyi idam etme konusunda başarıyla ikna ederse, idam için oy veren herkes katil sayılacak ve demokratlar şehrin kontrolünü ele geçirdikten sonra mahkemede yargılanabileceklerdir. Eğer idam için oy veren bir rejim üyesi yargılamadan kaçmak için sürgüne giderse, o ve soyundan gelenler haklarından mahrum kalacak ve sürgünde kalacaklardır. İdam edilen adamın akrabalarının para ya da evlilik yoluyla cinayetin kefaretni kabul etmeleri yasaktır ve eğer bir aile üyesi böyle bir şeyi kabul ederse, soyundan gelenlerle birlikte aynı cezaya çaptırılacaktır.

Beşinci olarak, on birinci madde, oligarşi yönetiminin demokratik makyajlarla kapatılarak, rejimin gerçek niyeti konusunda algı yönetiminin engellenmesini

¹⁰⁰ Ibid, s. 193.

¹⁰¹ Ibid.

sağlamaya çalışmaktadır. Bu maddeye göre, oligarşi yönetimi sırasında biri, demokratik yollarla işbaşına gelmiş bir yönetici ya da meclis üyesi gibi görünmesini sağlamak amacıyla kanunları kötüye kullanıp kendini bir yönetim organına seçtirebilir. Bu durumda seçim geçersizdir ve bu kişi bir oligarşi lideri olarak kabul edilebilir; yani katli uygun hale gelir.

Altıncı olarak, on ikinci madde, herhangi bir şekilde antidemokratik bir darbeye katılan herkesi tarihten silmeyi amaçlamaktadır. Buna göre, bu kişilerin isimleri rahipler listesinden, adak verenler listesinden ve hatta mezar taşlarından bile silinmektedir. Bu maddeyle Troyalılar darbecileri tarihten silmeye niyetlense de, bu durum uzun vadede olumsuz sonucu olan bit uygulamaya dönüşmüş olabilir, zira bu isimler geçmişte bir darbe olduğunu, yeni bir tanesinin daha olabileceğini ve bu konuda uyanık olunması gerektiği konusunda gözle görülür bir hatırlatma işlevi görecektir.

Son dört madde, antidemokratik bir rejimi devirmek ve demokrasiyi yeniden kurmak için para harcayanların onurlandırılması ve tazmin edilmelerine ilişkindir. Buna göre, yöneticiler, demokrasinin yeniden kurulmasından sonra, bu tür insanlara katkıda buldukları parayı geri vermek ve cömertliklerini Dionysia'da ilan etmek, onursal bir taç sunmak ve resmen Troya'nın bağışçısı olarak kaydedilmelerini sağlamakla yükümlüydüler.

On dördüncü madde, bunları yapmakta kusuru bulunan yöneticiler, meclis üyeleri ve hazinedarlara para cezası verilmesini öngörmekte ve bunlar yerine getirilene kadar ilgililerin haklarından (büyük ihtimal yönetim haklarından) mahrum olacağını hükme bağlamaktadır. On beşinci madde, bir kimsenin haksız yere geri ödeme alması durumunu düzenlemekte ve aldığı paranın iki katı ceza tutarını geri ödemesi gerektiğini belirtmektedir. On altıncı madde, bir bağışçının kendisine verilen parayı uygun bir şekilde harcamayan birine yönelik yaptırımını düzenlemektedir. Son olarak on yedinci madde, hukuka uygun olarak harcamadığı veya bağışlamadığı bir para için ya da kendisine borçlu olunmayan veya borçlu olunandan daha fazlasını geri ödeme olarak alan birisini hedef almakta ve bu kişiye onursal taç verilmeyeceğini ve şehrin bağışçısı olarak kayıt altına alınamayacağını hükme bağlamaktadır.

Son dört maddenin temelde iki amacı olduğu söylenebilir. Birincisi, bu hükümler herkesi demokratik rejime finansal destek sağlama konusunda teşvik etmekte ve savaşamayacak durumda olanların da maddi destek sağlayarak kolektif savunmaya katılmalarını sağlamaktadır. İkincisi, finansal destek sağlayanlara, paralarını demokrasi kurulduktan sonra -ve hatta onursal bir taç giyip isimleri dikili taşta kazandıktan sonra- geri alma garantisi vermektedir.

SONUÇ YERİNE

Pek çok çalışmada, modern çağda direnme hakkının 18. yüzyılda 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde geçen "yönetenler, bireylerin yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişmek gibi doğal, devredilmez haklarını sağlamak içindir; halk bu amaçtan sapan yönetimi değiştirmek ve devirmek hakkına sahiptir" sözleriyle yer alarak pozitif hukuk metinlerinde açıkça yer almaya başladığı ifade edilmektedir¹⁰². Modern çağda direnme hakkı, Kapani'ye göre, Fransız İhtilali ile beraber en parlak dönemine girmiştir¹⁰³. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesinde, "her siyasal kuruluşun amacı insanın zamanaşımına uğramayan doğal haklarının korunmasıdır. Bu doğal haklar, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme hakkıdır" denilmektedir¹⁰⁴.

Amerikan ve Fransız İhtilallerinden sonra direnme hakkının önemini yitirdiğini ve pozitif hukukça da reddedildiği ileri sürülmüştür¹⁰⁵. Uygulamadaki durum ülkeden ülkeye değişmekte ve kullanımına dair sınırlamalar tartışmalı olsa da, günümüzde pek çok ülke anayasasında direnme hakkı açık şekilde ifade edilmektedir. Ginsburg vd.'nin çalışmalarında görüldüğü üzere, son 100 yılda pek çoğu hala yürürlükte olan ve açık veya örtülü şekilde vatandaşlarına direnme hakkını tanıyan 63 anayasa yapılmıştır.¹⁰⁶

¹⁰² TAŞKIN, Ahmet, "Baskıya Karşı Direnme Hakkı", **TBB Dergisi**, Yıl: 2004, Cilt: 52, (s. 37-65), s. 51; GÖZE, 1970, s. 33;

¹⁰³ KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Basım, Yetkin Yayın, Ankara, 1993, s. 307.

¹⁰⁴ FENDOĞLU, H. Tahsin, **Devlet, Diplomasi ve İnsanın Özgürlük Mücadelesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 11.

¹⁰⁵ GÜRİZ, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, 6. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s. 156.

¹⁰⁶ GINSBURG, Tom / LANSBERG-RODRIGUEZ, Daniel / VERSTEEG, Mila "When to Overthrow your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions". **UCLA Law Review**, Yıl: 2013, Cilt: 60, (s. 1184-1260).

Bu anayasaların çoğunun İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılması ayrıca dikkate değer bir durumdur.

Bugün direnme hakkı denilen ve yukarıda ifade edildiği üzere pek çok ülkenin anayasal metinlerinde bulunan olgu, şüphesiz antik Yunan'daki tiran katli uygulamasının oldukça yumuşatılmış halidir, zira hiçbir modern ve makul hukuk düzeni yöneticiler yozlaşmış ve zorbalanmış olsalar da bunlara karşı bireysel kuvvet kullanımına izin vermemektedir. Bunlara karşı cinayete varan kuvvet kullanımını ödüllendirmek bir yana cezasız bırakan bir hukuk düzenine de rastlamak bugün mümkün değildir.

William Shakespeare'in "Kısasa Kısas" adlı oyununda Isabelle'i övülesi şairliği ile konuşturduğu sahnede olduğu gibi, "bir dev gücüne sahip olmak ne müthiş bir şeydir, ama bu gücü bir dev gibi kullanmak da o kadar zorbaca"¹⁰⁷. Antik Yunan site-devletleri coğrafyasının geniş bir bölümünde ama özellikle Atina'da görülen anti-tiran yasa uygulamaları, kamu gücünün zorbaca kullanımına karşı alınmış tedbirlerden biriydi. Tiranlık yönetimine karşı çıkmanın, Atinalıların atalardan kalma bir prensibi olduğunu söyleyen Aristo, tam olarak bu dirence işaret etmekteydi¹⁰⁸. Antik Yunan dünyasının pek çok yerinde, tiranlığa meyletmiş olanların öldürülmesi haklı bir cinayet vakası olarak kabul edilmekteydi¹⁰⁹.

Barry Weingast'in ileri sürdüğü gibi, demokratik rejimlerin istikrarı ve hukukun üstünlüğünün sürekliliği, hem iktidara getirilen sınırların vatandaşlar arasındaki koordinasyon yoluyla korunması hem de elitlerin bu sınırlara uyma istekliliğini gerektirmektedir.¹¹⁰ Antik Yunan anti-tiran yasa örneklerinin temel amacı da bu istikrar ve sürekliliği sağlamak olmuştur¹¹¹.

¹⁰⁷ SHAKESPEARE, William, **Kısasa Kısas**, (çev. Özdemir Nutku), 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 39.

¹⁰⁸ ARISTOTLE, **1952**, para. 16.10.

¹⁰⁹ BEARZOT, **2010**, s. 39.

¹¹⁰ WEINGAST, Barry, "The Political Foundations of Democracy and the Rule of Law", **American Political Science Review**, Yıl: 1997, Cilt: 91, (s. 245–263), s. 245.

¹¹¹ LOMBARDINI, **2015**, s. 482-483.

Atina şehir devletinin öncülük ettiği uygulamada Demophantos Kararnamesi vatandaşlar arasındaki koordinasyonun sağlanması konusunda kendi zamanını aşan kritik bir öneme sahiptir. M.Ö. 410 yılında çıkarılan bu kararname ile Atina polis'i, Harmodius ve Aristogeiton'un hatıralarını anarak, demokratik olmayan bir yöneticiye karşı güç kullanmayı açıkça meşrulaştırıyordu.

Demophantos Kararnamesi'nin kronolojik takipçisi Eretrialıların çıkardığı kapsamlı yasaydı. Demokrasilerinin sürekliliği için Atina gibi bir dış desteğe güvenmek konusunda tereddüde düşen Eretrialılar, iç düşmana karşı da M.Ö. 341 yılında ilgili yasayı devreye sokmuşlardı. Öncülünden daha detaylı olarak hazırlanmış olan bu yasadan önce hayli istikrarsız bir görüntü gösteren Eretria demokrasisi, yasanın çıkmasını takip eden 18 yıl boyunca göreceli bir istikrar sağlamıştır. Ayrıca belirtmelidir ki, M.Ö. 338'deki Chaeronea Savaşı'ndan sonra pek çok komşu Yunan şehirde Makedon yanlısı darbeler olurken, Eretria'da demokrasi yoluna devam etmiştir.

Bunu M.Ö. 336 yılında Atinalıların çıkardığı bir başka tiran karşıtı yasa izledi. II. Philip'in komşularına zalimce davranırken kendilerine hoşgörüyle yaklaşmasının kurnazca bir dış politika manevrası olduğunu kısa sürede fark eden Eukrates'in önerisi üzerine, Atinalılar demokrasilerini korumak için bir kez daha hukuki yönetime başvurdular. Her ne kadar 14 yıl sonra demokratik yönetim ortadan kalkmış olsa da, M.Ö. 322'de demokrasiyi ortadan kaldıranlar içerideki demokrasi karşıtları değil, dış bir güç olan Makedonlardı.

Kronolojik olarak bir sonraki metin, Eresos'un kayıp anti-tiran yasasıdır. M.Ö. 333 yılında İskender'in şehrin önceki tiranlarının "kanuna uygun olarak" yargılanmalarını emretmesiyle başladığını anladığımız süreç, yaklaşık 30 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Günümüze ulaşan kalıntılardan ulaştığımız kuvvetli çıkarımlara göre, Eresoslular tiranlarını savunma hakkı vermek suretiyle hali hazırda var olan yasalarına göre yargılayıp idam etmişlerdir. Ulaştığımız sonuca göre, Eresos yasası tiranların idam edilmesini, onların soyundan gelenlerin şehir dışına sürgüne gönderilmesini ve mallarına da el konulmasını hükme bağlamıştı.

Küçük Asya’da bulunan ve İskender’in bu şehri M.Ö. 334’te ele geçirmesinden evvel ıssız bir köy olan Troya ise, M.Ö. 280 yılında antik Yunan tiran karşıtı yasalarının en gelişmişini hayata geçirdi. Köleler de dâhil olmak üzere, değişik sosyal sınıfları demokrasi mücadelesine katılım konusunda teşvik eden bu yasa, kendinden öndeki yasalardan farklı olarak tiran katli fenomenine ekonomik, sosyal ve siyasal geniş bir perspektif kazandırmıştır.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde denilebilir ki, hem Atina’daki hem de diğer Yunan şehir devletlerindeki tiran katli mevzuatı, demokrasinin devrilmesini ve onun yerini başka bir yönetim biçiminin almasını önlemenin açık bir yolu olmuştur¹¹².

KAYNAKÇA

- AESCHINES, **Against Ctesiphon**, (çev. C. D. Adams), William Heinemann, London, 1919,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D3%3Asection%3D86> (erişim tarihi 12.10.2019).
- AESCHINES, **Against Ctesiphon**, (çev. C. D. Adams), William Heinemann, London, 1919,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D3%3Asection%3D86> (erişim tarihi 12.10.2019).
- AKKOÇ, Aslıhan “Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü Ve Toplumsal Arka Planı”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2014, Cilt: 16, Sayı: 1, (s. 31-42).
- ANDOCIDES, **On the Mysteries**, (çev. K. J. Maidment), William Heinemann, London, 1968,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0018%3Aspeech%3D1%3Asection%3D96> (erişim tarihi 01.06.2019).
- ARISTOTLE, **Athenian Constitution**, (Çev. H. Rackham). William Heinemann, London, 1952, s. 18.1-19.6
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0046%3Achapter%3D18> (erişim tarihi 12.10.2019).

¹¹² Ibid, s. 465.

- ARRIAN, **The Anabasis of Alexander; or, The history of the wars and conquests of Alexander the Great**, (çev. E. J. Chinnock), 1. Basım, Hodder and Stoughton, London, 1884, (<https://archive.org/details/cu31924026460752/page/n7>) (erişim tarihi 10.10.2019).
- BARRY, Norman, **Modern Siyaset Teorisi**, (çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin), 2. Basım, Liberte Yayınları, Ankara, 2004.
- BEARZOT, Cinzia “Political Murder in Classical Greece”, **Ancient Society**, Yıl: 2007, Cilt: 37, (s. 37–61).
- BOTSFORD, George Willis, **Development of the Athenian Constitution**, 1. Basım, Macmillan, New York.
- BIERL, Anton, “Klytaimestra Tyrannos: Fear and Tyranny in Aeschylus’s Oresteia (with a Brief Comparison with Macbeth)”. **Comparative Drama**, Yıl: 2017, Cilt: 51, Sayı: 4, (ss. 528-563).
- BUCKLEY, Terry, **Aspects of Greek History 750-323BC: A Source-Based Approach**, 2. Basım, Routledge, London, 2010.
- CAWKWELL, George, **Philip of Macedon**, 1. Basım, London: Faber and Faber, 1978.
- DEMOSTHENES, **Philippic 4**, (çev. J. H. Vince), William Heinemann, London, 1930b, s. 10.68, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0070%3Aspeech%3D10%3Asection%3D68> (erişim tarihi 14.09.2019).
- DEMOSTHENES, **On the Accession of Alexander**, (çev. C. A. Vince ve J. H. Vince), William Heinemann, London, 1926a, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+17+25&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072> (erişim tarihi 24.11.2019).
- DEMOSTHENES, **On the Chersonese** (çev. J. H. Vince, William Heinemann, London, 1930c, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0070%3Aspeech%3D8> (01.06.2019).

DEMOSTHENES, **On the Crown**, (çev. C. A. Vince ve J. H. Vince), William Heinemann, London, 1926b, s. 18.133,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072%3Aspeech%3D18%3Asection%3D133> (erişim tarihi 19.09.2019); PLUTARCH, **Alexander**, (çev. B. Perrin), William Heinemann, London, 1919a, s. 14.4,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0243%3Achapter%3D34%3Asection%3D1> (19.09.2019).

DEMOSTHENES, **On the Crown**, (çev. C. A. Vince ve J. H. Vince), William Heinemann, London, 1926b,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072%3Aspeech%3D18%3Asection%3D133> (erişim tarihi 19.09.2019).

DEMOSTHENES, **On the False Embassy**, (çev. J. H. Vince). London, William Heinemann, 1930a,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072%3Aspeech%3D19%3Asection%3D299> (14.09.2019).

DEMOSTHENES, **On the Halonnesus**, (çev. J. H. Vince), William Heinemann, London, 1930d, 7.17,
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0014,007:17&lang=original> (erişim tarihi 14.09.2019).

DEMOSTHENES, **Philippic 3**, (çev. J. H. Vince), William Heinemann, London, 1930e,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.%209.57&lang=original> (erişim tarihi 01.06.2019).

DIAKOV, Viladimir / KOVALEV, Sergey, **İlkçağ Tarihi -1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, (çev. Ö. İnce), 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, s. 288.

DILLINGER, Johannes, “Tyrannicide From Ancient Greece and Rome to the Crisis of the Seventeenth Century”, **The Routledge History of Terrorism** (der. R. D. Law), 1. Basım, Routledge, New York, 2015, s. 15-27.

DIODORUS SICULUS, **Library**. (çev. C. H. Oldfather), William Heinemann, London, 1989,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0084%3Abook%3D17%3Achapter%3D3%3Asection%3D1> (erişim tarihi 15.10.2019).

- DOVER, Kenneth James, **Greek Homosexuality**, 1. Basım, Vintage Book, London.
- EHRENBERG, Victor, **From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC**, 5. Basım, Routledge, New York, 2002.
- ELLIS, John R, **Philip II and Macedonian Imperialism**, Princeton University Press, Princeton, 1986.
- FENDOĞLU, H. Tahsin, **Devlet, Diplomasi ve İnsanın Özgürlük Mücadelesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999.
- FORD, Franklin L., **Political Murder: From Tyrannicide to Terrorism**, Harvard University Press, Cambridge, 1987.
- FORNARA, Charles W. "The 'Tradition' about the Murder of Hipparchus", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Yıl: 1968, Cilt: 17, Sayı: 4, (s. 400-424).
- GAGARIN, Michael, **Antiphon the Athenian: Oratory, Law, and Justice in the Age of the Sophists**, University of Texas Press, Austin, 2002.
- GARLAND, Lynda / DILLON, Matthew, **Ancient Greece: Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Alexander**, 3. Basım, Routledge, London, 2010.
- GEORGE, David "Distinguishing Classical Tyrannicide from Modern Terrorism", **The Review of Politics**, Yıl: 1988, Cilt: 50, Sayı: 3, (s. 390-418).
- GINSBURG, Tom / LANSBERG-RODRIGUEZ, Daniel / VERSTEEG, Mila "When to Overthrow your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions". **UCLA Law Review**, Yıl: 2013, Cilt: 60, (s. 1184-1260).
- GÖZE, Ayferi "Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl: 1970, Cilt: 36, Sayı: 1-4, (s. 28-43).
- GÜRİZ, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, 6. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.
- HALL, Lindsay G. H. "Ephialtes, the Areopagus and the Thirty", **The Classical Quarterly**, Yıl: 1990, Cilt: 40, Sayı: 2, (s. 319-328).

HARRIS, Edward M., **The Rule of Law in Action in Democratic Athens**, 1. Basım, Oxford University Press, Oxford, 2013.

HERODOTUS, **The Histories**, (çev. A. D. Godley), 1. Basım, Harvard University Press, Cambridge, 1920, s. 5.55-62
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.+5.55&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0126> (erişim tarihi 09.10.2019).

HORNBLOWER, Simon / SPAWFORTH, Antony / EIDINOW, Esther, **The Oxford Companion to Classical Civilization**, 2. Basım, Oxford University Press, Oxford, 2014.

HYPERIDES, **Against Athenogenes**, (çev. J. O. Burt), William Heinemann, London, 1962a,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0140%3Aspeech%3D3%3Asection%3D29> (erişim tarihi 15.10.2019).

HYPERIDES, **Against Philippides**, (çev. J. O. Burt), William Heinemann, London, 1962b,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0140%3Aspeech%3D2%3Asection%3D10> (erişim tarihi 24.11.2019).

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Basım, Yetkin Yayın, Ankara, 1993.

LANG, Mabel “The Murder of Hipparchus”, **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Yıl: 1955, Cilt: 3, Sayı: 4, (s. 395-407).

Livius, 2018, <https://www.livius.org/pictures/greece/athens/athens- agora/athens- agora- museum- pieces/athens- agora- the- demos- crowned- by- democracy/> (erişim tarihi 28.09.2019).

LOMBARDINI, John “Responding to Emergency in Democratic Athens The Case of Anti-Tyranny Legislation”, **Polity**, Yıl: 2015, Cilt: 47, Sayı: 4, (s. 461–483).

Lott, J. Bert “Philip II, Alexander, and the Two Tyrannies at Eresos of ‘IG’ XII.2.526.”, **Phoenix**, Yıl: 1996, Cilt:50, Sayı: 1, (s. 26-40).

LUCIAN, **Demosthenes An Encomium**, (çev. H. W. Fowler ve F. G. Fowler), 1905, s. 31,
<https://www.sacred-texts.com/cla/luc/wl4/wl429.htm> (erişim tarihi 21.09.2019).

- LYCURGUS, **Against Leocrates**, (çev. J. O. Burt), William Heinemann, London, 1962,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0152%3Aspech%3D1%3Asection%3D62> (erişim tarihi 10.10.2019).
- NİŞANCI, Şükrü, **Sivil İtaatsizlik**, 1. Basım, Etkileşim, İstanbul, 2013.
- OSTWALD, Martin “The Athenian Legislation against Tyranny and Subversion”,
Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Yıl: 1955,
Cilt: 86, (s. 103-128).
- PAUSANIAS, **Description of Greece**, (çev. W.H.S. Jones, Litt. D., and H.A. Ormerod),
William Heinemann, London, 1918,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Paus.+1.9.4&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160> (erişim tarihi 25.10.2019).
- PLUTARCH, **Alexander**, (çev. B. Perrin), William Heinemann, London, 1919a,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0243%3Achapter%3D34%3Asection%3D1> (19.09.2019).
- PLUTARCH, **Demosthenes**, (çev. B. Perrin), William Heinemann, London, 1919b,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0039%3Achapter%3D14%3Asection%3D4> (erişim tarihi 19.09.2019).
- PODLECKI, Anthony J. “The Political Significance of the Athenian ‘Tyrannicide’-Cult”.
Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Yıl: 1966, Cilt: 15, Sayı: 2, (s. 129-141).
- RAAFLAUB, Kurt A, “Stick and Glue: The Function of Tyranny in Fifth-Century Athenian Democracy”, **Popular Tyranny: Sovereignty and Its Discontents in Ancient Greece**, (der. K. Morgan), 1. Basım, University of Texas Press, Austin, 2003, s. 59-84.
- RAUH, Nicholas K. / KRAUS, Heidi E., **A Short History of the Ancient World**, 1. Basım,
University of Toronto Press, Toronto, 2017.
- RHODES, P. J. / OSBORNE, Robin, **Greek Historical Inscriptions, 404-323 BC**, Oxford
University Press, Oxford, 2003.

- JONES, Roccas Linda, "The Kanephoros and Her Festival Mantle in Greek Art", **American Journal of Archaeology**, Yıl: 1995, Cilt: 99, Sayı: 4, (s. 641-666).
- SACKS, David / MURRAY, Oswyn / BRODY, Lisa R., **Encyclopedia of the Ancient Greek World**, Revised Edition, Facts on File, New York, 2005.
- SARTORI, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, (çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- SHAKESPEARE, William, **Kısasa Kısas**, (çev. Özdemir Nutku), 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- STRABO, **Geography**, (çev. H. L. Jones), William Heinemann, London, 1924,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0198%3ABook%3D13%3Achapter%3D1%3Asection%3D26> (erişim tarihi 10.10.2019).
- ŞAHİN, Işık "Demos Kültü ve Personifikasyonu", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2012, Cilt: 14, Sayı: 2, (s. 289-300).
- TAŞKIN, Ahmet "Baskıya Karşı Direnme Hakkı", **TBB Dergisi**, Yıl: 2004, Cilt: 52, (s. 37-65).
- TEEGARDEN, David, **Death to Tyrants!: Ancient Greek Democracy and the Struggle against Tyranny**, Princeton University Press, Princeton, 2013.
- THUCYDIDES, **History of the Peloponnesian War Books V and VI** (Çev. C. F. Smith), 4. Basım, William Heinemann, London, 1959.
- THUCYDIDES, **History of the Peloponnesian War Books VII and VIII**, (çev. C. F. Smith), William Heinemann, London, 1958.
- Treaty with Eretria**, <https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGII2/230> (erişim tarihi 02.06.2019).
- TUCKER, Spencer, **Battles that Changed History: An Encyclopedia of World Conflict**, 1. Basım, ABC-CLIO, California, 2010.
- WALLACE, Robert, **The Areopagos Council, to 307 B.C.**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.

WALZER, Michael, **Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations**, 1. Basım, Penguin, Harmondsworth, 1977.

WALZER, Michael, **Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations**, 1. Basım, Penguin, Harmondsworth, 1977.

WEINGAST, Barry, “The Political Foundations of Democracy and the Rule of Law”, **American Political Science Review**, Yıl: 1997, Cilt: 91, (s. 245–263).

WOLPERT, Andrew, **Remembering Defeat: Civil War and Civic Memory in Ancient Athens**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2002.

XENOPHON, **Hellenica**, (Çev. C. L. Brownson), William Heinemann, London, 1921, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Xen.%20Hell.%202.3.2&lang=original> (erişim tarihi 01.06.2019).